

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
імені Валентини Волошиної

Кафедра вокально-хорової підготовки, теорії
та методики музичної освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ»

Студентки 2 курсу МСОММ групи
Освітньої програми: Середня освіта. Музичне мистецтво.
Спеціальності: 014 Середня освіта (Музичне мистецтво)
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти: магістр
Кондратюк Т.В.

Науковий керівник: Сідорова Ірина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук, ст. викладач

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	7
1.1. Сутність поняття «естетична свідомість».....	7
1.2. Зміст і структурні компоненти естетичної свідомості.....	14
1.3. Виховний вплив українського пісенного фольклору на формування естетичної свідомості учнів підліткового віку.....	25
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	36
2.1. Організація дослідження.....	36
2.2. Методика формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.....	46
2.3. Аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація.	55
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний рівень освіти відзначається гострою необхідністю її подальшого розвитку, що супроводжується складною ситуацією в економічній та духовній сферах. Наразі існують певні внутрішні проблеми освіти: дисонанс між структурою освіти, її змістом та потребами економіки; недостатній рівень і нестабільність фінансування; недоліки гарантій якості освіти; посилення тенденцій нерівноправності в одержанні освіти; потреба в адаптації вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору тощо.

Музичне виховання належить до багатокomпонентної структури естетичного виховання, завдання якого полягають у формуванні естетичних переконань, поглядів і понять, тобто вихованні в підростаючого покоління розуміння прекрасного, любові до нього, вміння давати належну естетичну оцінку фактам, явищам та процесам. Крім того, у процесі естетичного виховання формуються естетичні почуття учнів, наявність яких є ознакою розвиненого естетичного сприйняття та водночас істотним критерієм естетичної культури людини. При цьому у процесі естетичного виховання відбувається формування потреби та здатності створювати прекрасне в житті та мистецтві – розвиток творчих здібностей учнів, опанування ними певного обсягу знань і практичних навичок у галузі музики і співу, образотворчого мистецтва, залучення їх до різних видів художньої самодіяльності тощо. Безумовно, гармонійний і всебічний розвиток особистості неможливий без її естетичної вихованості.

Значний внесок в сучасну теорію і практику естетичного виховання школярів зробили відомі педагоги В. Сухомлинський та С. Шацький, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, А. Макаренко, К. Ушинський. Вагоме місце займає наукова розробка цієї проблеми в працях наступних вчених: О. Альохіна, О. Баляна, Н. Ветлугіної, Т. Комарової, Б. Ліхачова, О. Хворостова, В. Шацької, Т. Шпікалової та інші. Філософські, психологічні та

мистецтвознавчі аспекти естетичного виховання школярів розглядаються в дослідженнях І. Бежа, Ю. Боревого, Л. Виготського, Е. Ігнат'єва, Б. Лук'янова, Г. Шевченко, П. Якобсона та інші.

У свою чергу, формування у дітей та молоді естетичних ідеалів, потреб і ціннісних орієнтацій отримало авторську інтерпретацію у працях В. Бутенка, Є. Голобородько, Є. Квятковського, С. Мельничука, В. Кудіна, Є. Подольської, Г. Тарасенко та інші. Відповідний інтерес для нашого дослідження мають доробки Н. Анищенко, Є. Антонович, А. Дмитрівої, С. Дегтерьової, Ю. Калягіна, Н. Миропольської, Б. Йєменського, І. Сідорової, Г. Шевченко та інших, які розглядають питання інтеграції мистецтв у естетичному розвитку учнів.

Водночас питання формування естетичної свідомості підлітків піднімалось у працях І. Бежа, І. Зязюна, М. Киященко, Л. Левчук, Л. Масол, О. Отич, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Шевнюк, О. Щолокової та інші. Теоретичні та методичні проблеми формування естетичної свідомості підлітків у наш час успішно розробляють українські науковці А. Болгарський, О. Дем'янчук, Л. Коваль, О. Костюк, О. Олексюк, В. Шульгіна та інші.

Незважаючи на значну увагу науковців з представленої проблеми окремі питання розвитку естетичної свідомості учнів підліткового віку зумовили вибір теми дипломної роботи – **«Формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору»**.

Мета дослідження – на основі вивчення наукових джерел з проблеми дослідження розробити методику формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Об'єктом дослідження є процес формування естетичної свідомості підлітків.

Предметом дослідження є методика формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Завдання дослідження:

- 1) узагальнити сутність поняття «естетична свідомість» та визначити зміст і структурні компоненти естетичної свідомості;
- 2) виявити виховний вплив українського пісенного фольклору;
- 3) визначити критерії, показники та рівні сформованості естетичної свідомості підлітків;
- 4) розробити методику формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукової літератури із проблеми дослідження для уточнення змісту понять: «естетична свідомість», «український пісенний фольклор»; емпіричні – анкетування, тестування для уточнення критеріїв і рівнів сформованості естетичної свідомості учнів, педагогічний експеримент; кількісна обробка та якісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

Теоретичне значення дослідження базується на узагальненні теоретичних засад формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Практичне значення дослідження полягає у вдосконаленні методики формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору і пов'язане із перспективою її використання в подальшій педагогічній практиці.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів №12 Вінницької Міської Ради. Загалом у дослідженні взяли участь 41 учень 6-их класів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на звітній науковій конференції у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла

Коцюбинського (листопад, 2019 р.), опубліковані у збірці під назвою «Освіта в міжпредметному вимірі», у збірнику матеріалів науково-практичної конференції викладачів та студентів «Актуальні питання мистецької освіти та виховання» (лютий 2020 р.).

Структура дипломної роботи : вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел і додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Сутність поняття «естетична свідомість»

Аналіз психолого-педагогічних досліджень сутності поняття «естетична свідомість» вказує на те, що остання є невід'ємним компонентом естетичної культури людини. Найчастіше науковці у структурі естетичної культури особистості виокремлюють два важливих компоненти: «передусім естетичну свідомість як прояв внутрішньої духовної активності, вираженої у прагненні людини творити за законами краси, і естетичну практику як матеріалізовану форму духовно-естетичної активності особистості. Це означає, що естетична культура являє собою єдність естетичного мислення, почуттів та відповідної діяльності людини» [33, с.52].

Переважає більшість науковців стверджують, що естетична культура є системним утворенням, яке характеризується складною структурою. Основним компонентом естетичної культури є естетичні відносини та відповідна їм система естетичних цінностей. Структурно-функціональними елементами естетичної культури є: сукупність функціонуючих в суспільстві художніх цінностей, в яких об'єктивовані естетичні відносини та цінності; професійно-спеціалізована група діячів культури, яка забезпечує їх функціонування; технічні засоби виробництва, тиражування і комунікації художніх цінностей; інститути, які контролюються суспільством (музеї, театри, бібліотеки, клуби), що забезпечують функціонування естетичної культури й управління нею [1, с. 150].

Вчені, філософи, педагоги та літературознавці цілком солідарні з тим, що функціональну структуру естетичної культури варто відмежовувати від її складу, утвореного за допомогою самотійних сфер естетичної діяльності. Ядро естетичної культури складає мистецтво як діяльність, яка породжує художні та об'єктивізує естетичні цінності. Відповідно, елементи естетичної

культури – це художня самодіяльність, народне мистецтво, фольклор, архітектура, дизайн, художня література тощо.

Естетична свідомість є складним і багаторівневим поняттям. Витоки естетичної свідомості полягають у первісному синкретизмі. В епоху античності естетична свідомість набула свого самостійного значення, відіграючи важливу роль у системі виховання особистості. Марксистська філософська традиція виражає його в якості форми суспільної свідомості, що є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінювання, смаки, норми, ідеали тощо і концентровано виражене в мистецькій творчості й естетичних поглядах. Таке визначення відзначається цілою низкою переваг, основна з-поміж яких – це можливість розглянути і пояснити естетичну свідомість виключно як людське надбання, як продукт історичного розвитку суспільної практики, суто людський спосіб розуміння та сприймання світу.

Методологічні передумови для розуміння активної і творчої ролі естетичної свідомості можна віднайти ще у Канта, в теорії якого естетичне визначене насамперед через естетичне судження: як один із різновидів реалізації рефлектуючої здатності судження, головна особливість якого полягає у співвіднесенні певного чуттєвого уявлення зі станом суб'єкта, а не з поняттям об'єкта. Іншою важливою характеристикою нового погляду на естетичну свідомість, що є новою для філософів, а не для митців, є те, що естетична свідомість не є способом пізнання, а способом буття. Крім того, естетична свідомість здатна формувати особистісні уявлення людини згідно із всезагальним досвідом людства. При цьому на особистісні уявлення впливають вподобання, сфера діяльності, що у майбутньому може вплинути на трансформування навколишньої реальності. Естетичний образ є неповторним, оскільки у процесі інтелектуальної діяльності відбувається абсолютно неочікуване зіткнення інформації, яке під час синтезу може формувати новий, інший варіант у порівнянні з висхідними [18, с. 113].

Сучасна наука визначає естетичну свідомість як особливого роду духовне утворення, що розкриває багатство естетичного ставлення людини до світу, виражаючи її активне прагнення до досконалості, гармонії, краси, ідеалу. Особливістю такого ставлення є емоційність; без неї не може скластися ціннісне відношення людини до світу. Естетична свідомість формується тільки на підставі практики. Чим різноманітніша практика людини або суспільства, тим багатша та складніша їхня естетична свідомість. Разом з тим специфічними особливостями естетичної свідомості є її уява, що виступає як ступінь духовності особистості та відповідає уявленням про досконале, а також пам'ять про естетичне, його найвище вираження.

Г. Апресян, розглядаючи естетичну свідомість у взаємозв'язку споглядання, сприйняття, переживання, емоцій, почуття та задоволення, звернув особливу увагу на емоційність як важливу складову механізму формування естетичної свідомості. Емоційність відзначається специфічною пам'яттю на естетичне (прекрасне, виразне тощо), що включає досвід сприйняття, переживання та втілення естетичного в активній творчій діяльності [51, с. 245].

Беручи до уваги важливість емоційно-почуттєвих, оціночних та естетичних відношень, їх реалізації у поведінці, Л. Печко у формуванні естетичної свідомості надала пріоритет естетичним почуттям, які відповідають естетичним ідеалам та цінностям, а також знаходять своє відображення в естетичній оцінці, естетичних судженнях та естетичних смаках [31, с.102].

Іншим структурним елементом механізму формування естетичної свідомості Г. Апресян вважав уяву, що віддзеркалює ступінь духовності особистості, особливо її естетичної, зокрема художньої культури, і має об'єктивний характер. До об'єктивних обставин активізації уяви Г. Апресян відніс певну ідеологію, що змінює естетичну свідомість, розвивається за своїми законами, але чутлива до впливів як різних форм суспільної свідомості, так і всього матеріально-виробничого життя суспільства,

переважаючих у ньому економічних, соціальних та політичних стосунків [51, с. 245].

У свою чергу, Л. Столовіч, аналізуючи процес формування естетичної свідомості, зазначив, що сприйняття і переживання прекрасного та потворного, піднесеного і низького, трагічного та комічного є не просто пізнанням, але оцінкою відповідних властивостей дійсності та мистецтва. Оціночне ставлення, на думку згадуваного науковця, має місце і у висловах людини, що сприйняла будь-який об'єкт дійсності, і у творі мистецтва, що включає оціночне ставлення до відображуваної дійсності. При цьому естетична оцінка та естетичне судження тісно пов'язані з естетичним смаком [40, с.64].

Естетична свідомість – це цілісне, емоційно забарвлене відображення дійсності в єдності. Естетична свідомість також може визначатися як частина суспільної свідомості, одна з її форм та елемент структури. Естетична свідомість – це той духовний фундамент, який забезпечує гармонійну єдність та внутрішній взаємозв'язок різних проявів духовного життя людини і суспільства в цілому.

Духовно-практичне освоєння світу пов'язане саме з естетичною свідомістю. Об'єктом відображення естетичної свідомості є природна і соціальна дійсність, засвоєна соціально-культурним досвідом людства. Суб'єктом відображення є суспільство в цілому через конкретних індивідів та соціальні групи. Специфіку естетичної свідомості зумовлюють саме об'єкт і суб'єкт естетичної взаємодії, характер естетичної свідомості та відносин. Естетичне має дуальну природу: воно не є ні виключно об'єктивною дійсністю, ні тільки сутнісними силами людини, воно є ідеальним продуктом суб'єктно-об'єктних відносин.

Саме тому індивідуальний характер естетичного буття не виключає його соціально детермінованого змісту. Індивідуальне естетичне може отримати загальнолюдську значущість через мовну, знакову, образну об'єктивації в різних видах мистецтва і дизайну. Відображення

навколишнього світу в естетичній свідомості супроводжується появою особливих складних переживань, пов'язаних з почуттями піднесеного (величного), прекрасного, трагічного і комічного. Естетичне як переживання, не завжди базується на інтелектуальному знанні. Причиною афективного в ньому може бути інтуїтивне, несвідоме, але завжди відносно чогось [36, с. 88].

Важливо відзначити, що в естетичному відношенні в рівній мірі оцінюються та переживаються як позитивні, так і негативні аспекти навколишнього середовища. Але своєрідність естетичної свідомості полягає в тому, що вона несе в собі складність і виразні емоційні враження, що водночас проникає в глибокі сутнісні зв'язки та відносини. Естетична свідомість являє собою цілий комплекс почуттів, уявлень, поглядів та ідей. Особливістю естетичної свідомості є те, що взаємодія людини з реальним світом сприймається, оцінюється і переживається індивідуально на основі існуючих ідеалів, смаків, потреб.

Разом з тим, естетична свідомість розуміється як форма суспільної свідомості, що дозволяє чуттєво відображати сприймання світу, включає уявлення і смаки про прекрасне і потворне, піднесене і низинне, трагічне і комічне, героїчне і антигероїчне. Естетична свідомість проявляється в активному прагненні людини до гармонії, досконалості, краси та ідеалу.

У науковій літературі немає однозначного підходу до визначення специфіки естетичної свідомості. Водночас чітка орієнтація в цьому питанні важлива для теорії і практики естетичного освоєння дійсності. Спроба пояснити специфіку естетичної свідомості, спираючись тільки на характеристику складових її компонентів, викликає справедливую критику. Це зрозуміло, оскільки такий підхід в кращому випадку дає уявлення про склад, але не про специфіку естетичної свідомості. Також, досить обмеженим є принцип визначення специфіки естетичної свідомості (як і будь-якого іншого) тільки по предмету відображення [50, с. 40].

Адже відображення естетичного об'єкта не гарантує те, що ми маємо справу саме з естетичною свідомістю. Так, твір мистецтва, виступаючи в ролі естетичного об'єкта, може бути предметом і для наукової, політичної, правової, моральної, релігійної та, звичайно, естетичної форми свідомості. Свідомість стає естетичною лише після усвідомлення дії об'єктивних законів естетичного в самій життєдіяльності та придбанням здатності не просто споглядати світ як естетичний, але й вміти практично його змінювати за законами краси.

Тобто, якщо під естетичним розуміти організацію світолюдських відносин за законами гармонійного синтезу, за законами зняття протиріч за допомогою подолання об'єктних і відчужених форм буття суб'єкта, за законами узгодження заходів людини і речі в несуперечливу міру суб'єктно-об'єктно-суб'єктивної тотожності, то погляд на світ крізь призму такого естетичного до нього відношення і визначить свідомість як естетичну.

Таким чином, можна зробити висновок, що свідомість, яка виступає результатом природничо-історичного процесу естетичної життєдіяльності та умовою її саморозвитку, є естетичною свідомістю. Однак і це визначення, на наш погляд, не є достатньо повним, оскільки воно не конкретизує механізм, що забезпечує стійкість і відносну самостійність існування і розвитку естетичної свідомості в соціальному часі і просторі. Без урахування цього чинника естетична свідомість перетворюється в аморфну форму, тобто в випадкове утворення, специфіка якого стає невловимою.

Специфіка естетичної свідомості як естетичного ставлення до дійсності стає стабільною і вимірюваною, коли досвід естетичного освоєння, тобто зміст естетичної свідомості може транслюватися і засвоюватися іншими суб'єктами і поколіннями, коли якісна його визначеність не тільки буде збережена фіксується, але й набуває можливості історично розвиватися і збагачуватися. Необхідність бачити в естетичній свідомості систему, що саморозвивається, вимагає доповнити діяльнісно-цільовий підхід принципом відтворення і саморозвитку естетичної свідомості.

Цей принцип пов'язаний зі знаковою, мовною формою її буття. Мовні форми існування універсальних видів суспільної свідомості є стрижнем духовного життя людей та основним змістом їхньої духовної культури. На думку Т. Фролової, саме в формі мови свідомість зберігає, транслює і збагачує свою специфічну інформацію. Для естетичної свідомості такою найважливішою формою є мистецтво. Емоційно-естетичний досвід людей, об'єктивуючись в мову мистецтва, стає для них засобом естетичного спілкування, системою його відтворення і саморозвитку, тобто фактором, який формує естетичну свідомість суб'єктів. З огляду на особливості мистецтва як мови естетичного спілкування, багато вчених намагаються пояснити особливості естетичної свідомості з аналізу мистецтва як його моделі. Крім мистецтва, функції мови естетичного спілкування можуть виконувати й інші об'єкти, які виступають в ролі естетичного знака-символу [50, с. 41].

Варто зазначити, що естетична свідомість – це набута на практиці естетичної життєдіяльності форма чуттєво-емоційного відображення та відношення (вираження), що включає в себе категоріально-естетичне знання та досвід перетворення світу за законами краси, об'єктивувати в мові мистецтва та інших естетичних символів, які проявляються у вигляді відносно самостійного і само розвиненого феномена – духовно-естетичної культури суспільства і особистості.

Естетична свідомість є основою для побудови мистецтва, яке, у свою чергу, формує естетичну свідомість. Саме тому внаслідок розгляду естетичної свідомості та витворів мистецтва можна визначити менталітет народу і дух епохи. Науковці вважають що естетична свідомість є відокремленою формою суспільної свідомості, що існує у вигляді абстракції (тобто духовного утворення), сформованої на базі переживаючого ставлення людини згідно із суспільним ідеалом [9, с. 131].

Вагомим виявом естетичної свідомості та елементом естетичної діяльності вважається естетичне пізнання. Слід зазначити, що це поняття

вивчене на недостатньому рівні. У словниках переважно можна знайти визначення поняття «пізнання». Значна частка науковців погоджується з визначенням пізнання в якості особливого виду діяльності з отримання та оновлення знань. Водночас окремо виокремлено комунікативну природу пізнання, що ґрунтується на створенні знаково-символічних систем, опосередкованих взаємодією людини зі світом [6, с. 37].

Отже, складне і багаторівневе поняття «естетична свідомість» є невід'ємним компонентом естетичної культури людини. Водночас вона є основою для побудови мистецтва, що формує естетичну свідомість. Ми розуміємо естетичну свідомість підлітка як прояв внутрішньої духовної активності, вираженої у прагненні творити і будувати свою практичну діяльність за законами краси.

1.2. Зміст і структурні компоненти естетичної свідомості

Для нашого дослідження важливим завданням було визначення компонентів естетичної свідомості підлітків. Проаналізувавши наукову літературу з даної проблеми з'ясувалося, що існує багато підходів до структурування досліджуваного явища.

Під час історичного розвитку відбувалося усвідомлення людством механізмів, що формують можливість особистості естетично ставитися до явищ навколишнього світу, тобто здатність сприймати та переживати у почуттєвих формах власне життя. Особливість естетичної свідомості, у порівнянні з іншими формами духовного життя людства, полягає у наступних критеріях:

- 1) естетична свідомість у житті людей є сферою почуттів, уявлень, поглядів та ідей;
- 2) власне поняття «естетична свідомість» – це духовне утворення, яке характеризує естетичне ставлення людини або суспільства до дійсності;
- 3) практика формує естетичну свідомість. Чим багатшою є духовна

діяльність людини чи суспільства, тим багатшою та складнішою є їхня естетична свідомість;

4) процес становлення естетичної свідомості особистості стисло повторює процес її формування в історії людства, чим зумовлена структура естетичної свідомості;

5) естетична свідомість відрізняється від інших форм духовного життя тим, що в ній переважає емоційне начало [4, с. 149].

Теоретично розрізняють два рівні функціонування естетичної свідомості:

1) повсякденний, побутовий рівень, який базується на узагальненні емпіричного досвіду. Повсякденні естетичні переживання особистості мінливі та доволі часто суперечливі;

2) теоретичний рівень, який базується на загальних філософських уявленнях про світ, людину та її місце у світі.

Повсякденний рівень естетичної свідомості складають естетичні емоції, переживання, почуття тощо; теоретичний – естетичні оцінки, судження, погляди, теорії, ідеали тощо. Межі між цими двома рівнями умовні, тому що специфіка естетичної свідомості має прояви на кожному щаблі – всюди можна знайти почуттєві та раціональні елементи. Ця особливість притаманна естетичній потребі та естетичному смаку, в яких однаково важливі емоційні та раціональні складові, які усвідомлюються у співвідношенні з естетичним ідеалом.

Окремо варто зазначити, що естетична свідомість – це одна із форм духовного життя суспільства, що відображає довкілля, різноманітну діяльність людини, а також продукти (результати) цієї діяльності, включаючи художні твори, у почуттєвих образах, які усвідомлюються та оцінюються у судженнях естетичного смаку. Специфіка естетичної свідомості полягає у взаємодії людини та реальності, суб'єктивного та об'єктивного, що переживається, оцінюється та розуміється суто індивідуально, однак

детермінована історично мінливими ідеалами втілення краси у житті та мистецтві [6, с. 38].

Специфіка естетичної свідомості базується на поняттях, які детермінують її ідеали, погляди, смаки та переживання, що не можна тлумачити однозначно. Емоції формують ставлення до предметів, пов'язаних з духовною сферою. Отже, естетична свідомість – це прояв духовно-практичного освоєння світу. Індивідуальний характер естетичного не виключає соціально-детермінованого змісту. Індивідуальне естетичне може стати значимим на загальнолюдському рівні. Особливістю естетичного є те, що воно не завжди базується на інтелектуальному знанні, а інколи на інтуїтивному, що створює різні рівні відображення естетичної свідомості:

- 1) чуттєво-емпіричний (уява);
- 2) раціональний (погляди, естетичні судження, ідеали);
- 3) теоретичний [4, с. 150].

За формою відтворення естетичну свідомість ми можемо умовно розділити на два типи: споживчий та творчий. Структура естетичної свідомості внаслідок того, що складається з естетичних емоцій та переживань є достатньо нестійкою і як результат, нетривалою. Це пов'язано з тим, що естетичні почуття розвиваються під впливом різноманітних форм практичної діяльності та спілкування.

Окремі науковці (Гольдентріхт С. С., Іваницький А. І., Гальперін М. П., Киященко М. І., Мазепа В. І., Хацкевич Д. Х. та інші) визначають такі структурні компоненти естетичної свідомості:

- 1) естетичне почуття;
- 2) естетична потреба;
- 3) естетичне переживання;
- 4) естетичний ідеал;
- 5) естетичні погляди та теорії;
- 6) естетичний смак [21, с. 126].

На основі проаналізованої наукової літератури ми визначаємо таку структуру естетичної свідомості: естетичне почуття; естетична потреба; естетичний ідеал; естетичний смак.

Розглянемо детальніше кожен з зазначених елементів.

Естетичне почуття є складним видом емоційного інтелекту, найкращим із почуттів людини. Естетичні почуття – це духовне утворення психіки людини – особлива форма яке відображає дійсність. Саме за допомогою естетичних почуттів людина контактує з навколишнім світом, бачить його красу. Почуття людини виникають при її контакті з творами мистецтв, як почуття духовне та ідеальне, з'являється за умов відносної свободи людини від практичних потреб. Естетичні почуття розвиваються при різній діяльності людини, під дією різних факторів зовнішнього впливу. Власне кажучи, саме людина бачить і вміє оцінювати і насолоджуватися навколишнім світом. При цьому активне сприймання довколишнього світу через форми людської чуттєвості є культурно-історичним продуктом. Естетичне почуття є тим духовним утворенням, яке визначає ступінь соціалізації індивіда, рівень піднесення його потреб до суто людських [19, с. 15].

Життя людини складається з емоцій які відображають навколишній світ. Вони не стійкі і часто змінюються під впливом зовнішніх факторів. Емоційні переживання й усвідомлення естетичних відношень (дуже близькі до цього значення за своїм змістом такі елементи естетичної свідомості, як естетичне сприймання, уявлення, враження). Естетичні почуття інтегрують естетичні переживання (радість від спілкування, зустріч з красою, хвилювання від сприйняття піднесеного тощо), а також виступають в якості здатності людини переживати естетичне враження. Почуття людини різнобічні за характером, структурою та психологічними механізмами [27, с. 94].

Ми, проаналізувавши наукову літературу, дійшли висновку, що естетичні почуття зв'язані з інтелектом. Естетичні почуття формуються з досвідом людини і викликають роздуми. Саме тому естетичні почуття називають світоглядними. Естетичні почуття – це своєрідні переживання людини, що

виникають при сприйнятті специфічних феноменів: краси природи, витворів мистецтва, краси людського тіла. Вони покращують життя людини, а також впливають на її поведінку, та формування її як особистості. Естетичні почуття допомагають бачити всю красу навколишнього середовища сприймати світ та виховують в нас морально-естетичні якості характеру.

Складність соціальної, культурної, етнічної та демографічної структури суспільства визначає різноманітні естетичні почуття людей. При цьому, якщо ми беремо рівень суспільства, то форми естетичного сприйняття, що панують у суспільстві, виступають по відношенню до окремого індивіда не у вигляді норм, що нав'язують певне ставлення людини до дійсності, – вони скоріше набувають значення моделей, на основі яких людина будує власну систему світосприйняття. Якість індивідуального естетичного почуття залежить від комплексу соціокультурних факторів, які найбільше впливають на індивідуальний розвиток особи. Ступінь розвитку естетичного почуття є індивідуальним і залежить від зусиль самої особи, її здатності оволодіти багатством естетичної культури. Саме як сутнісна характеристика особи естетичне почуття накладає відбиток на будь-який прояв діяльності та духовного переживання людини. Воно збагачує, робить багатоманітними внутрішній світ людини та її духовні устремління [19, с. 16].

Отже, естетичні почуття виникають в процесі естетичного опанування дійсності, сприяючи формуванню визначених рис особистості, приймаючи активну участь в її соціально-естетичному вихованні й відіграють важливу роль у саморегуляції психічних функцій організму. Особливий вплив на розвиток естетичного почуття здійснює мистецтво. Саме художньо-мистецькі надбання розвивають здібність чуттєво сприймати світ по-людськи, тобто у формах культурно розвиненого споглядання.

Мистецтво розвиває вищі та найбільш рафіновані форми людського споглядання та спеціально культивує здібність інтелектуального уявлення, яка в нижчих формах свого розвитку виникає значно раніше і незалежно від мистецтва, але потім стає тим підґрунтям, на якому виникають особлива

художня творчість, інтуїція, фантазія, творче уявлення. Мистецтво – це особливий досвід світосприйняття, воно забезпечує збереження культури почуттів і сфери їхнього розвитку та збагачення. Естетичні почуття є підвалинами естетичної свідомості, на яких можуть формуватися складніші елементи її структури, що забезпечують естетичний розвиток і вдосконалення особи та суспільства.

Наступна ситуація полягає в тому, що людина сприймає все через різні форми діяльності, спілкування, навчання та гри. Природа людини є лише передумовами для соціальної діяльності. Будучи сформованими у дитинстві, вони перетворюються у психологічні механізми та діють в якості «природних» здібностей людини. Вони є такими ж «природними» особливостями людської істоти, як і анатомічна будова її тіла. Водночас ці здібності характерні для усіх людей, відрізняючись лише ступенем їх розвиненості та культурно-етнічною своєрідністю прояву. Лише соціальна практика зумовлює освоєння індивідом соціального досвіду, зафіксованого у культурі, олюднюються його первинні біологічні потреби і здібності. Таким чином, відбувається формування естетичних почуттів, які є духовним утворенням, що означає певний рівень соціалізації індивіда та піднесення його потреб до істинно людських. Це є причиною особливостей естетичного почуття:

1) воно опосередковує естетичне відношення, зумовлене попереднім досвідом людства загалом, внаслідок чого пов'язане зі ступенем спільності естетичного почуття, визначаючи характер людського світосприйняття;

2) чим складніша соціальна, культурна, етнічна та демографічна структура суспільства, тим більшою буде кількість видів естетичного почуття;

3) існуючі у суспільстві типи естетичних почуттів індивіда виступають тільки як моделі розвитку, ступінь якого залежить від зусиль самої особистості. Водночас нерозвинене естетичне почуття свідчить про низьку духовність суспільства або окремої особи;

4) міра розвитку естетичного почуття має певний вплив на характер суспільної діяльності людини, зумовлюючи ступінь її тяжіння до прекрасного, гармонії та досконалості у різних видах діяльності. В цілому естетичне почуття сприяє вдосконаленню зовнішнього світу шляхом діяльності людини та гармонізує її духовний світ;

5) мистецтво – це головний засіб виховання естетичного почуття. У цьому значенні праця (творчість) має могутній естетичний потенціал. Багато естетичних вражень дає спілкування з природою у процесі формування культури почуттів. Естетичне почуття – це основа естетичної свідомості, на якій розвиваються інші, більш складні, елементи естетичного усвідомлення світу [11, с. 67].

На нашу думку, естетичне почуття є наслідком особистісної емоційної реакції людини на об'єктивні виражальні форми природної та соціальної реальності, які оцінюються у співвідношенні з уявленнями людини про красу.

Естетичну потребу можна розглядати як взаємозв'язок людини із середовищем, яке існує об'єктивно та в результаті якого виникає необхідність у виробництві, збереженні, засвоєнні та розповсюдженні естетичних емоцій, індивідуальних та соціальних почуттів, поглядів, знань, цінностей, ідеалів та їх об'єктивації у людській діяльності. У структурі естетичної потреби можна виділити три взаємопов'язаних елемента: емоційний, раціональний, діяльнісний.

Поняття «естетична потреба» охоплює як потребу в сприйманні естетичних явищ світу, так і потребу в мистецтві та естетичній творчості. Естетична потреба є рушійною силою розвитку свідомості та практичної діяльності особистості і проявляється у намаганні перетворювати світ. Особливістю естетичної потреби є те, що вона може бути реалізована у всіх сферах діяльності людини: у відношенні до природи, у моральних відносинах, у труді, у приєднанні до мистецтва, у науковому пізнанні. Естетична потреба проявляється як потреба у високому рівні

впорядкованості, гармонізації всіх видів людської діяльності та організованості всіх її продуктів, намагання отримати духовні радощі [27, с. 191].

Потреба в ідеалі як особливій формі регулювання людської діяльності пов'язана з наявністю в природі людини, що розуміється як «відкритість світу», такого моменту, що в класичній філософії розглядається в якості моменту розвитку духа. Естетичний ідеал існує не в абстрактній, а в чуттєвій формі, оскільки він тісно пов'язаний з емоційним, чуттєвим ставленням людини до світу. Саме в цьому полягає перша особливість естетичного ідеалу. Інша особливість визначається різними засобами співвідношення естетичного ідеалу з дійсністю. Людина, маючи певне розуміння краси, обов'язково зіставляє естетичний ідеал з власним розумінням добра і зла, справедливості, обов'язку тощо. Ідеалістична естетика виявляє відірваність естетичного ідеалу від сутності його природи і тому наполягає на незбагненності його усвідомлення та досягнення [15].

Наступна особливість естетичного ідеалу пов'язана з характером відображення дійсності в ідеалі. Безумовно, естетичний ідеал відтворює її особливим чином, але не пасивно, а творчо, що визначається вмінням особистості чи суспільства відкинути наносне, випадкове та неістотне. Звідси впливає визначення естетичного ідеалу. Отже, естетичний ідеал – це відображення сутності предмета, але сутності найглибшого порядку, яка містить у собі найвищу форму розвитку реальності, що дана емоційно.

Ще одна особливість полягає у співвідношенні об'єктивних якостей дійсності та особливостей внутрішнього світу людини. Вищим ступенем розвитку реальності є її соціальна форма, а її носієм – людина в якості сукупності суспільних відносин.

Естетичний ідеал суспільства, що відбивається через людину в чуттєвих формах, втілює у собі головні, визначні суспільні відносини даного суспільства. Саме тому естетичний ідеал є діалектичною єдністю об'єктивного та суб'єктивного. Об'єктивне зумовлене тим, що ідеали

народжуються та реально існують у самій дійсності як тенденції суспільного розвитку незалежно від ступеня їх усвідомлення (ступінь усвідомлення виявляє зв'язок з конкретно-історичними обставинами). Суб'єктивне визначене якостями цілей та ідей, носіями яких виступають певні суспільні сили, здатні побачити наявність таких тенденцій життя у зародженні, усвідомити їх і сприяти тому, щоб через мистецтво, яке вони створюють, або інші види творчості ці тенденції зрозуміла більшість.

Особливістю естетичного ідеалу є також те, що він визначає перспективу розвитку суспільства, його інтереси та потреби, а також інтереси та потреби окремої людини. Специфіка естетичного ідеалу виявляється в особливих зв'язках з суспільними та моральними ідеалами людини та суспільства, які відтворюється в історичному характері естетичного ідеалу. У свою чергу, естетичний ідеал зумовлюється обставинами матеріального життя суспільства, умовами соціального суспільного буття, розвитком естетичної діяльності та мистецтва. Цей взаємозв'язок рельєфно виступає у порівнянні конкретно-історичних типів естетичного ідеалу, наприклад античного та середньовічного. Античний естетичний ідеал втілює уявлення про досконалу, ідеальну людину, яка є синтезом прекрасного зовнішнього (тіло, обличчя тощо) та внутрішнього (думки, почуття, наміри). Середньовічний ідеал декларує відторгнення від дійсності [58, с. 744].

У філософії та естетиці від І. Канта існує традиція, у межах якої естетичний смак означає здатність людини естетично оцінити дійсність і мистецтво. З цього приводу доцільно згадати латинське висловлювання: «У кожного свій смак». Але стародавні римляни додавали: «Про смак не сперечаються, якщо він є». У Стародавньому Римі існував культ естетичного смаку навіть за часів правління кривавого Нерона. Але в цілому, протягом усієї історії людства про смак сперечаються, і досить жваво. Хоча слід відзначити що, дійсно, не дискутують про якість фізіологічного смаку: хтось віддає перевагу солодкій їжі, хтось – солоній, комусь подобається червоний

колір, комусь – зелений та ін. Однак усі ці аспекти життєдіяльності людини не мають суспільного значення в наступних відношеннях:

1) естетичний смак належить до суспільної, соціальної сфери, тому що означає соціальну спроможність людини, яка формується як результат виховання та навчання;

2) естетичний смак – це важлива характеристика особистісного становлення, він пов'язаний з рівнем самовизначення людської індивідуальності. Тому естетичний смак – це не лише оцінка, а й привласнення чи заперечення певних естетичних цінностей. Отже, естетичний смак означає здатність до індивідуального відбору естетичних цінностей, що визначає напрям естетичного (і не тільки естетичного) саморозвитку особистості;

3) естетичний смак – це показник цілісності людської індивідуальності, оскільки сприяє формуванню особистості. Це здійснюється, коли людина досягає віку 13–20 років, а естетичний смак тоді є навряд чи не найголовнішим засобом об'єктивації особистості. Для молоді цілком природним вважається бажання акцентувати на тому боці життя, який виразно та рельєфно стверджує її як самотність. Сюди входять: зовнішній вигляд, переваги у музиці, літературі, мистецтві в цілому, поведінці. Часто це прагнення набуває спотворених форм. Так виникає молодіжна субкультура, згідно з законами якої, юнаки та дівчата ще досить умовно освоюють засоби і прийоми створення індивідуального стилю життя, здійснюють пошуки гармонійних відносин з собою та оточуючими. Але не завжди цей закономірний процес позитивно сприймається суспільством: так сталося з культурою (хоча часто вона зветься контр- або антикультурою) хіпі, панків, рокерів, металістів тощо;

4) відсутність естетичного смаку чи зловживання мірою, що пов'язується з певним рівнем його розвитку, вказує на «усеїдність» людини, тобто про нездатність до особистісного відбору або про «дурний» (поганий)

смак, тобто в цьому випадку відбір ведеться за незначними та неістотними критеріями;

5) естетичний смак співвідноситься з художнім смаком, що розвивається на основі естетичного у процесі спілкування з мистецтвом та рівень якого підвищується завдяки художній освіті та вихованню;

6) дискусії з приводу того, які цінності найбільш важливі, якщо мається на увазі якість естетичного смаку – особистісно чи суспільно значущі, в кожному окремому випадку спричинені конкретним комплексом суспільних обставин, соціальною диференціацією суспільства, що створює моделі естетичного смаку різних верств населення;

7) естетичний смак не залишається незмінним. Суспільні відносини та особливості світу людини впливають на розвиток чи деградацію особистісного естетичного смаку. Про це свідчать зміни переваг щодо добору або характеру творів мистецтва (літературних чи музичних) тощо;

8) досі залишається невизначеною проблема відбору критерію, за яким оцінюється якість естетичного смаку. Естетична оцінка засновується не лише на якості предмета, який оцінюється, а й на якості, здібностях того, хто оцінює, своєрідності його почуттів, особливостях інтелекту, його загальній культурі, рівні освіти та соціальній належності. Все це визначає особистісну якість – естетичну інтуїцію. У свою чергу, якість естетичної інтуїції зумовлює якість творчого уявлення, тобто здатність охоплювати образ «цілого», не передуючи його логічній деталізації, аналітичній діяльності розуму, спроможності передбачати те, що вже є, але ще не здобуло відображення у вигляді поняття. Тож, естетичний смак – це здатність до індивідуальної оцінки та добору естетичних цінностей, яка визначає можливість особистості до саморозвитку [48, с. 20].

На нашу думку, естетична свідомість у бутті людини та суспільства є комплексом почуттів, уявлень, поглядів та ідей. Саме в підлітковий період змінюється світогляд, розвивається логічне мислення та ставлення до повсякденних речей. Відбуваються психологічні і фізіологічні зміни в

організмі. Цей вік безумовно вирізняється своїми особливостями, тому що саме в цей період формуються ідеали, цінності і орієнтири молоді особистості.

1.3. Виховний вплив українського пісенного фольклору на формування естетичної свідомості учнів підліткового віку

Слово «фольклор» у перекладі з англійської мови означає «народна мудрість», «народне значення». Він насамперед є народною творчістю, в якій знайшли своє відображення історичні події різних часів. Фольклор є традиційним народним світоглядом, вираженим у художній формі, а також світоглядом, який забезпечує людині перебування у злагоді з природним станом речей. Саме фольклор увібрав у себе безцінний соціальний та інтелектуальний досвід багатьох поколінь і є одним із основних джерел духовного виховання підростаючого покоління.

Фольклор є своєрідним джерелом вивчення суспільної думки, світогляду та психології народу в педагогічно насиченій і різноманітній формі. Він наділений силою, спроможною через види та жанри потрапляти у внутрішній світ дитини, пробуджувати почуття, змінювати характер і мотиви її діяльності. Науковці стверджують, що фольклор є цілісною та відкритою жанровою системою. Пізнати його особливий світ можна шляхом досягнення єдності, взаємозв'язку образів, мотивів та сюжетів, тобто всіх частин цієї цілісної системи. Така система дає можливість людині зрозуміти довколишній світ, орієнтуватися в ньому, на що вказують збережені традиції родинної і календарної обрядовості, а також записи фольклорних творів. Фольклор – це сума створених народом та існуючі в народних масах культури на основі словесності (перекази, пісні, казки, епос), музика (пісні, інструментальні наспіви і п'єси), театр (драми, сатиричні п'єси, театр ляльок), танець [56, с. 9].

Український фольклор складається з двох великих підрозділів: поетичного (віршового) та прозового. Фольклор виступає в ролі каталізатора життєвого спілкування. У своїй первісній іпостасі, як прояв спільної діяльності людей у формі безпосередньої родової колективності, він є невід'ємним компонентом засвоєння індивідами досягнень культурного розвитку людства, посередником міжпоколінних зв'язків. У цьому слід вбачати його велику морально-виховну силу, хоч би в яких формах вона виявлялася.

Дослідники зазначають, що фольклорний жанр – це сукупність творів, об'єднаних спільністю поетичної системи, побутового призначення, форм виконання і музичної форми. Існує й інше визначення фольклору: це тип словесної (часто також музичної) форми, усталеної в народному побуті та пов'язаної з повторенням певних змістових елементів. Існують різні класифікації фольклорного матеріалу. В основу існуючих класифікацій покладено різноманітні критерії і аспекти: вербальний, етнографічний, музикологічний, хореографічний, регіональний та ін. Найбільшу поширеність здобула жанрова класифікація, тобто поділ фольклорного матеріалу на обрядовий і позаобрядовий [26, с. 130].

Значне місце в українському національному фольклорі займає українська пісня, і тому потрібно реалізувати виховання музично-естетичних смаків нашої молоді через призму української пісні, в якій народ оспівував свої почуття, переживання і прагнення. Народна пісня – це душа народу та його історія. Пісенна творчість українського народу складалась і збагачувалась протягом століть, тому її розглядають як справжній золотий фонд української музичної культури. Водночас народна пісня – це мова народу, його історія, національне багатство й культура. Вона супроводжувала людину протягом усього її життя, допомагала у праці й прикрашала побут.

Українська пісня проникнута духом багатьох поколінь, їхньою любов'ю до рідного краю, тугою за батьківщиною та споконвічним прагненням до кращого життя. Українська пісня привертає до себе увагу,

насамперед, своєю доступністю сприймання, простотою викладу та художньо-музичною виразністю її задушевних мелодій. В українській пісні народ розкривав свої почуття та переживання, вона служила засобом спілкування між людьми. Особливу увагу наші предки приділяли обрядовим пісням: колядкам, щедрівкам, веснянкам, купальським пісням тощо. У них відображені оригінальне сприйняття та самобутнє тлумачення явищ природи, побут та весь культурно-історичний та мистецький шлях наших дідів [39, с. 12].

Народна пісня – це один із яскравих творів музичного фольклору, що входить у життя дітей як основа української музичної культури. Правдивість, поетичність, багатство мелодій, розмаїття ритму, ясність, простота – характерні риси української пісенної народної творчості. Назва, мелодійні особливості української народної пісні надають їй неповторної принадності. Навіть найпростіші народні пісні доступні й високохудожні. Національний пісенний фольклор дає невичерпне підґрунтя для вирішення актуальних проблем морально-естетичного виховання учнів. Народна пісенна творчість багата ритмами і повторами, вона несе в собі конкретні образи, фарби, доступна та цікава учням. Це основа для пробудження й зміцнення емоційно-позитивного ставлення учнів до неї [41, с. 99].

Українські пісні – це найбільша, найдоступніша та найпопулярніша складова українського фольклору. Великі виховні можливості пісні полягають у поєднанні слова з музичним матеріалом. Використання українські пісні та побудова на її основі системи музичного виховання повинні стати провідними принципами у музично-естетичному вихованні молоді. Взаємозв'язок фольклору з навколишнім життям сприяє прилученню учнів до цінностей української культури, виховує морально-естетичні якості характеру та патріотичні почуття, розширює світогляд та інтелект молоді в цілому. Для вчителя музики важлива наявність духу українського національного фольклору у своїй педагогічній діяльності; вміння будувати

процес спілкування з учнями на принципах, що лежать в основі засвоєння музичного матеріалу народної творчості [41, с. 103].

Музично-пісенна спадщина українського народу є високохудожньою за змістом, глибокоемоційною та різнобічною за засобами виразності, вона здатна викликати співпереживання, радість і смуток, гнів і непримиренність. Тому, українську народну музику варто розглядати не лише як джерело емоційної насолоди, але й як засіб естетичного виховання загалом та формування естетичної свідомості зокрема.

Висока художність і доступність надають українській народній музиці великого педагогічного значення. Її найкращі зразки допомагають виховувати в особистості високі моральні, естетичні, світоглядні, художньо-естетичні якості, розвивати інтерес до самого музичного фольклору, художній смак, фантазію природні обдарування, формують музично-педагогічну освіту. Володіючи важливими виховними якостями, високою художністю і простотою, народна пісня легко сприймається і засвоюється найбільш повноцінно у педагогічному розумінні, впливаючи на формування естетичного інтересу школярів.

Таким чином, народна пісня слугує ефективним засобом формування естетичної свідомості особистості. Нею передаються моральні, соціальні, світоглядні позиції, тому вона завжди виконувала виховні функції. Основними компонентами педагогічного потенціалу української народної музики є інтонаційна особливість, наспівність, простота мелодії і ритмічної структури, виразність і багатство мелодії, гармонії, тісний зв'язок поетичного та музичного текстів, глибока емоційність, достовірність, глибокий виклад думки, поетичність, чистота образу, глибокий високохудожній і правдивий зміст, відбиття історії життя народу, його думок та почуттів.

Навчально-музичну діяльність слід розглядати як спосіб та процес освоєння музичної народної культури, формування естетичної свідомості підлітків. Важливо, щоб кожен підліток опановував через мистецтво досвід духовного спілкування зі світом, реалізуючи свої художні потреби та

інтереси. Саме тому виникає спеціальне завдання озброєння підлітків знаннями, що допомагають «музичному спостереженню», сприйманню таких творів народної творчості, які б стимулювали розвиток здатності до диференціювання різноманітних компонентів музики та їх художнього осмислення.

Вплив народного мистецтва (у випадку, якщо воно викликало глибоке художнє враження) значно пожвавлює психічні процеси особистості. При цьому актуалізуються властиві людині моральні й естетичні оцінки життєвих явищ, переживаються її пристрасті, погляди, переконання. У результаті виникає складна реакція на почуте, побачене і прочитане, яке є вираженням усього комплексу морально-естетичного досвіду особистості. Ці істотні, об'єктивні зрушення у психічних функціях людини, пов'язані з естетичними переживаннями, сприяють перетворенню рис особистості героя у переконання і властивості слухача, читача й глядача. У такому перетворенні естетичні почуття відіграють роль «безумовного підкріплення» [48, с. 22].

Вчені стверджують, що в естетичних переживаннях немає ґносеологічної протилежності внутрішніх переживань людини і зовнішніх подій, які викликали ці переживання. У процесі сприймання народної музики включається досвід безпосереднього переживання і роздумів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов'язаний з виконанням музики. Це дозволяє розглядати музичне сприймання як основу засвоєння школярами втіленого в музичному мистецтві досвіду емоційно-естетичного ставлення до дійсності, природний спосіб залучення людини до художнього світу музичного твору та засіб формування естетичної свідомості підлітків.

Вивчення виховного впливу фольклору як впливової дієво-виховної субстанції вказує на значний потенціал приказок та прислів'їв, загадок, каламбурів, колискових, бувальщин, казок про тварин, чарівних та соціально-побутових казок, народних пісень, ігор та розваг, тобто розмаїття всіх жанрів українського фольклору. Водночас національний музичний фольклор

виховує в учнів «смак» до виконавських особливостей музики, дозволяє розширити рамки «естетики» народного виконавства і навіть його етики, тому система теоретичних знань і певних практичних навичок потрібні для розуміння народної вокальної музики та основних засобів виразності в рамках фольклорних традицій. Сутність мистецької фольклорної спадщини – це поєднання інтелекту та почуттів, що є складовою естетичного виховання. Педагогічний процес взаємного духовного збагачення педагогів та учнів проходить в умовах сприятливого психологічного клімату взаємовідносин та індивідуальної співтворчості, що є гарантом розвитку творчих інтересів і здібностей особистості [48, с. 21].

Одним із важливих періодів у розвитку особистості є підлітковий вік. У цьому віці людина починає свідомо взаємодіяти з соціумом, прагне визначити власну соціальну позицію, ідентифікувати себе з навколишнім світом. Спроби самовизначення підлітка відбуваються на фоні дисбалансу особистісного розвитку, що стає причиною нестабільності і суперечливості дії процесів формування особистих поглядів, переконань, цінностей.

На самопочуття зростаючої особистості впливає і динаміка суспільно-політичних, економічних перетворень у суспільстві, державі. Всі ці фактори вимагають пильної уваги до проблеми естетичного формування особистості підлітка, оскільки становлення і розвиток значущих психічних новоутворень (почуття дорослості, соціальної активності в прискоренні норм, цінностей, способів поведінки, переорієнтації на цінності дорослих, потреби у визнанні оточуючих, в самоствердженні) вирішальною мірою визначають шляхи подальшого розвитку особистості. Це стає можливим завдяки значній перебудові вже складених психологічних структур, виникнення якісно нових психічних утворень, які в подальшому розвитку стають стійкими рисами людини. Цей процес поступовий, залежить від багатьох чинників і розвивається нерівномірно у різних дітей. Переважний інтерес до музики виявляється особливо плідним для формування основ духовної культури

підлітків в силу того, що музика затребувана в більшій мірі, ніж інші види мистецтва [53, с. 6].

Важливим фактором розвитку підлітків є здатність до абстрактного мислення, формування активного, самостійного і творчого мислення. Також, паралельно з фізичним та соціальним розвитком, активно розвиваються їхні почуття і емоції. Формуються моральні ідеали, почуття відповідальності, патріотизму, національної гордості та ін. Підлітковий вік – це складна низка формувань естетичних почуттів та естетичного відношення до дійсності. Цікавим аспектом розвитку підлітків є те, що при значних нахилах до романтизму більш реалістичною та критичною стає уява. У підлітковому віці вже виділяються декілька етапів розвитку особистості підлітка. Тобто, підліток, для засвоєння нової інформації, керується вже набутими навичками своєї попередньої навчальної діяльності. Саме раніше сформовані норми та ідеали набувають своєї сили при виконанні, створенні, імпровізації або іншому виді творчості учня [53, с. 7].

Саме музика і музичне виховання в школі можуть бути розглянуті як один із потужних каналів формування основ музичної культури зростаючої особистості. Аналізуючи формування естетичної свідомості підлітків, дослідники відзначають, що за фактом найбільшого, у порівнянні з іншими видами мистецтва, інтересу до музики ховаються складні суперечності її побутування. Сучасні засоби масової інформації створили можливість «розчинення» музики в сфері виробництва, побуту, дозвілля. Звичкою стає можливість слухати музику як фон. Подібний рівень культури сприйняття формує поверхнево-споживчий тип музичної культури, що характеризується недостатнім умінням формувати свої думки і почуття, розділяти свої переживання на життєві і естетичні, відсутністю інтересу до класичної музики. Але, якщо орієнтуватися в такому спілкуванні лише на розважальність, то «стаючи поступово єдиною духовною потребою, розважання неминуче веде до перенасичення, вбиваючи, зрештою, всі естетичні ідеали та здібності» (Д.Б. Кабалевський).

Спілкування підлітка тільки з легкою, розважальною музикою значно обмежує та штучно звужує емоційну сферу, перешкоджає формуванню естетичного ставлення до справжнього мистецтва, яке допускає свідоме сприйняття, тонкий емоційний відгук, складну аналітичну роботу думки. Ось чому використання на цій стадії розвитку музично-освітніх, виховних дій особливо необхідно. Підліток дуже чутливий до оцінних суджень учителів. Інтерес до навчання послаблюється, якщо вчителі виявляють нетактовність, несправедливо оцінюють знання учнів, применшуючи успіхи одних і переоцінюючи інших. В учнів цього віку особливо помітне прагнення до популярності, якщо це не враховувати у навчальній роботі, то таке прагнення може виявитися у вчинках, які виходять за межі дозволеного чи пристойного [54, с. 77].

У старших підлітків яскраво виявляється потреба у самовихованні, яке починає слугувати не тільки засобом самоствердження в класі – воно стає значущим саме по собі. Природно, що в процесі самовиховання підлітки ставлять привабливі цілі, тому ця вікова особливість може бути використана для залучення учнів до музики. Якщо вони зрозуміють, що призначення музики не стільки в тому, щоб розважати, а насамперед, щоб облагороджувати, прикрашати життя людини, виникає сприятлива можливість зробити музику джерелом виховання і самовиховання підлітків. Виховання прикладом і на прикладі передбачає демонстрування взірця для наслідування, за яким у підлітків формуються соціально-моральні цілі особистісної поведінки та загальноприйняті способи діяльності. У підлітків наслідування відбувається не бездумно, а носить вибіркового характер і супроводжується більш-менш самостійними судженнями. Чим старший підліток, тим критичнішим і свідомішим стає наслідування, спирається на активне внутрішнє переосмислення взірців та пов'язане з ідейно-моральною мотивацією.

Реалізація творчого потенціалу особистості у процесі залучення її до історико-культурних традицій народу, збереження та поступовий розвиток

активності, властиві молоді й на подальших етапах життя, постають однією з найбільш складних проблем сучасності. Розв'язання цієї проблеми можливе лише за умови доцільної організації педагогічною наукою соціального середовища та цілеспрямованого впливу на глибинні механізми особистості.

У старшому підлітковому віці пробуджується інтерес до соціальних, моральних, естетичних проблем, з'являється потреба пізнати цілісну картину світу, його будову, історію, культуру свого народу, поглиблюється увага до художньої форми творів мистецтва та їх внутрішнього змісту. Саме у цей час фольклор спроможний виховувати у молоді людини громадянську, національну самосвідомість, відкрити їй духовний світ цінностей, адже моральні та естетичні ідеали людського співжиття у фольклорних творах буквально «переплавлені» в емоції, співпереживання і мають потенційну здатність ефективно формувати особистісні переживання та почуття. Важливо зорієнтувати учнів на вдосконалення художньо-естетичної культури під час подальшого засвоєння народної творчості [50, с. 88].

Формування естетичної свідомості учнів акумулює в собі пробудження творчих сил та здібностей. В умовах сьогодення, коли наш народ вступив в еру свого історичного розвитку, національному вихованню молоді, яке найбільш відповідає потребам відродження України, приділяється важливе місце. Нова концепція музично-естетичного та духовного виховання повинна опиратися на кращі зразки українського національного фольклору, виховувати любов до народних українських традицій, до рідної землі та історії наших предків. Вона сприяє формуванню основних компонентів духовного світу молоді, національній самосвідомості та патріотичного мислення. Ця концепція знайшла своє відображення у сучасній системі виховання. Вона, в першу чергу, пов'язана з всебічним використанням кращих зразків української музичної творчості – фольклору нашого народу.

При цьому, як показує досвід, труднощі, які необхідно долати в нинішніх умовах, знаходяться не стільки у площині практики, скільки в

теоретичному осмисленні змісту музичного навчання і виховання. Цей процес повинен ґрунтуватися на таких положеннях:

1) любов до народної музики, пісні – найприродніше і найглибинніше духовне начало людського життя;

2) народна музика повинна увійти до загальної музичної свідомості як безпосередньо живе, хвилююче і цілісне явище, а не як романтична спадщина;

3) музика є складовою частиною народної творчості, тому повноцінне сприймання пісенних жанрів неможливе без їхнього зв'язку з іншими видами фольклору;

4) використання народної музичної творчості з виховною метою буде ефективним тоді, коли в роботі буде налагоджена система, що передбачає: вплив народної пісні на свідомість, почуття, поведінку учня, на його ставлення до рідного краю, людей, природи, до праці, мистецтва та самого себе; безперервність спілкування з музичною творчістю народу на всіх вікових етапах підлітка; використання у виховному процесі міжпредметних зв'язків; взаємозв'язок школи та сім'ї у залученні дітей до художньої творчості свого народу.

Таким чином, українська пісня не тільки не втратила свого виховного значення в наш час, а навпаки – набула значної ваги у процесі формування громадянських якостей особистості загалом та естетичного виховання зокрема. Її використання в навчально-виховній роботі значно поліпшує здійснення педагогічно доцільного, послідовного, невимушеного, цілеспрямованого впливу на процес формування національних, громадянських, моральних, духовних, етичних, естетичних і культурних якостей учнівської молоді. Народно-художня творчість є найприроднішим духовним началом людського життя, адже кожна людина генетично несе в собі початки тієї свідомості, на якій росли її предки. Опора на фольклор сприяє проникненню учнів до глибин народної творчості, наближенню до сформованих упродовж віків уявлень про сутність людини, її духовність,

красу та гармонію довкілля. Народну художню творчість слід вивчати не як сукупність її видів і жанрів, а як саме життя народу від найдавніших часів до сьогодення, як цілісний, духовний, матеріальний і практичний світ людини. Тому, ми з упевненістю можемо стверджувати, що саме народна художня творчість є основою естетичного виховання особистості.

Отже, зміст формування естетичної свідомості учнів повинен розвиватися на основі багатовікових національних культурних традицій у контексті європейської та світової культур і спрямовуватися на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні та Концепції національного виховання. Взаєморозуміння культур різних націй веде до збагачення музично-естетичного досвіду власного народу. Проаналізувавши наукову літературу ми визначаємо музичний фольклор як народну творчість, в якій знайшли своє відображення історичні події різних часів. Він тісно пов'язаний з народним побутом, обрядами і відображає особливості різних періодів історії та регіонів України

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Організація експериментального дослідження

Для визначення рівня розвитку естетичної свідомості підлітків було проведено констатувальний етап експерименту. Мета констатувального етапу експерименту передбачала кількісний і якісний аналіз початкового рівня сформованості естетичної свідомості підлітків. Комплексна методика, яка була запропонована в ході констатувального етапу експерименту, дозволила отримати цілісну картину когнітивно-емоційного досвіду досліджуваних.

На цьому етапі експерименту вирішувалися такі завдання:

- 1) визначити критерії та рівні сформованості естетичної свідомості підлітків;
- 2) визначити методи діагностування естетичної свідомості підлітків;
- 3) дослідити стан сформованості показників естетичної свідомості учнів підліткового віку;
- 4) проаналізувати результати діагностики естетичної свідомості учнів підліткового віку.

Констатувальний етап дослідження, відповідно до мети й завдання, проходив у три етапи.

На підставі експериментальних даних та теоретичних узагальнень нами було виокремлено три критерії сформованості естетичної свідомості. До першого критерію, який ми визначаємо як *емоційний відгук на твори мистецтва*, увійшли такі показники, які характеризують емоційний стан

учнів при сприйнятті музичних творів, мотивацію до сприйняття творів мистецтва.

Другий критерій, визначений нами як *пізнавальна активність учнів в процесі сприйняття творів мистецтва*, характеризують такі показники: категоріально-естетичні та музичні знання, художньо-естетичні судження і цінності особистості.

Третім критерієм ми визначаємо *практичну готовність до музично-естетичної діяльності*. Його характеризують такі показники: музично-естетичний досвід, уміння і навички у музично-творчій діяльності. У кожному з цих критеріїв присутня настанова індивіда на емоційне відношення до творів мистецтва, орієнтація на придбання знань, вмінь та навичок, постійний інтерес щодо придбання нових художніх вражень.

Відповідно до зазначених критеріїв обґрунтовано рівні сформованості естетичної свідомості у підлітків: високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості естетичної свідомості властивий учням, які емоційно реагують на музичний твір та сприймають його цілісно і в повному обсязі. В них наявні стійка мотивація до сприйняття творів мистецтва, глибокі знання у галузі різних видів мистецтва, власні художньо-естетичні судження. Підлітки на цьому рівні вміють яскраво передати художньо-образний зміст твору, охоче виконують завдання, які приваблюють їх своєю емоційністю або конкретним програмним змістом. Виконання ними музичних творів відрізняється оригінальністю, емоційною насиченістю та усвідомленням музичного матеріалу. Вони охоче демонструють свої уміння і навички перед однолітками.

Середній рівень сформованості естетичної свідомості притаманний учням, які мають нестійкий емоційний стан при сприйнятті музичних творів, неусвідомлену мотивацію до сприйняття творів мистецтва. Вони характеризуються наявністю певних знань у галузі музичного мистецтва, недостатніх категоріально-естетичних знань, обмежених художньо-естетичних суджень. Разом з тим, виконання музичних творів відрізняється

стандартністю, що вимагає від педагога постійної уваги до емоційного стимулювання їх ініціативи. Їм також властиве недостатньо сформоване вміння виконувати естетично виразно фольклорні твори, передаючи їх духовно-ціннісний зміст.

Низький рівень сформованості естетичної свідомості властивий учням, які пасивно реагують на музичні твори при їхньому сприйнятті, маловиражену мотивацію до сприйняття творів мистецтва. Їм характерна наявність обмежених категоріально-естетичних знань та знань у галузі музичного мистецтва, не здатність логічно виражати художньо-естетичні судження. Вони майже не усвідомлюють свої виконавські дії, мають несформовані практичні вміння й навички в різних видах музичної діяльності та нерозвинені творчі здібності. В цілому, учні даного рівня ще не готові до цілісного сприймання музичних творів.

У ході дослідження для визначення рівнів естетичної свідомості підлітків було використано такі методи діагностики: анкетування, бесіди, метод опитування, спостереження, творчі завдання, методика М. Рокіча (дослідження ціннісних орієнтацій), методика Ф. Потьомкіної (для визначення соціально-психологічних установок мотиваційно-потребової сфери підлітків), методика Л. Школяр «Музично-життєві асоціації», методика «Аукціон цікавих думок».

I етап діагностики присвячений першому компоненту естетичної свідомості підлітків. Для виявлення рівня емоційного стану при сприйнятті музичних творів як першого критерію естетичної свідомості підлітків нами обрано такі методи, як слухання музики і опитування. Для слухання музики нами запропоновані класичні, сучасні музичні твори та фольклор (Додаток А). Для прослуховування фольклорних творів можна запропонувати як українські народні пісні, так і музику, виконану на народних інструментах.

До опитувальника входили такі запитання:

1. Чи впливають твори музичного мистецтва на твій емоційний стан?
2. Які почуття у тебе викликають класичні твори музичного мистецтва?

3. Які емоції у тебе викликають сучасні твори музичного мистецтва?
4. Які емоції у тебе виникають при слуханні творів українського фольклору?
5. Що ти відчуваєш, коли чуєш свою улюблену музику?
6. В якому середовищі найкраще сприймаються твори фольклору?
7. Прослухавши запис фольклорних творів чи відчуваєш ти як красиво та високодуховно вони звучать?
8. Які твори фольклорної музики ти знаєш? Чи можеш продемонструвати деякі з них?

Для того, щоб діагностувати мотивацію учнів при сприйнятті творів мистецтва було проведено невеличке опитування і творчі завдання з підлітками, що дало можливість уточнити ступінь розвиненості другого показника. Наприклад:

1. Який твій улюблений вид мистецтва? Чому саме цей вид?
2. Чи можеш ти назвати по п'ять творів різних видів мистецтва?
3. Чи хотів би ти у майбутньому присвятити своє життя мистецтву і якому саме виду мистецтва?
4. Що спонукає людей, на твою думку, до творчості?
5. Чи любиш ти слухати музику? Які твори тобі подобаються?
6. Коли ти найчастіше слухаєш музику?
7. Що спонукає тебе до прослуховування музичних творів?
8. Чи подобається тобі виконувати твори фольклорного мистецтва?
9. Чи любиш ти брати участь у концертах, де використовуються фольклорні музичні твори?
10. Чи знаєш українські народні пісні? Які саме?

Задля визначення соціально-психологічних установок мотиваційно-потребової сфери підлітків була використана методика Ф. Потьомкіної. Він складається з 40 питань про те що важливе в вашому житті. За кожну відповідь «Так» нараховується 1 бал. Обчислюється сума значень по кожній з восьми установок особистості. Результати, отримані за допомогою даних

методик, доцільно представити графічно. Для цього необхідно накреслити чотири вертикальні пересічні прямі і відкласти на кожній з них від центру (точка 0) кількість балів згідно ключам опитувальника. Далі слід ці точки з'єднати. В результаті вийде профіль (у вигляді пелюсткової діаграми або радіограми), що відображає особливості соціально-психологічних установок.

У відповідях учнів (17%) спостерігався високий рівень емоційного відгуку на твори мистецтва, що проявлялося у стійкому емоційному стані учнів при сприйнятті музичних творів та виразній мотивації до сприйняття творів мистецтва. Вони могли назвати достатню кількість творів різних видів мистецтва, виявляли уподобання у певному виді мистецтва, чітко могли відповісти на всі запитання. Учні глибоко відчували, переживали та відтворювали фольклор. Вони відтворювали той фольклор який чули від людей старшого віку.

Середній рівень означеного критерію характеризував підлітків (50%), які називали невелику кількість творів. Їм властиві не стійкий музичний інтерес до фольклору та неглибоке емоційно-чуттєве ставлення до нього. Також, в них наявна здатність до фрагментарного сприйняття музичного твору, не стійка мотивація. Учні не достатньо повно могли відповісти на запитання: спостерігалася обмеженість знань про види мистецтва, музичні твори та, зокрема, фольклор.

Відповіді інших учнів (33%) вказують на низький рівень емоційного відгуку на твори мистецтва. Ці учні виявили слабкий інтерес та невиразне емоційно-чуттєве ставлення до творів мистецтва. Слухання музики не викликало в них виражених емоцій. Вони не здатні логічно відповісти на запитання, не мають улюблених музичних творів, не можуть продемонструвати приклади української народної музики.

II етап діагностики було спрямовано на пізнавальну активність учнів в процесі сприйняття творів мистецтва. Для діагностики першого показника цього критерію, а саме категоріально-естетичних та музичних знань використані тестові завдання. В них учням потрібно було вибрати знайомі

для них твори мистецтва і вказати автора. Серед творів видатних письменників і поетів були запропоновані наступні: «Наталка-Полтавка», «Маруся Чурай», «Лісова пісня», «Три мушкетера», «Синя Борода» та інші. Серед музичних творів: «Симфонія №1, 3 частина», «Пісня про добро і зло», «Музикант», «Гірські вершини», «Лісовий цар», «Од Києва до Лубен», Симфонічна поема «Фінляндія», «Святкова увертюра», «Вальс-фантазія» та інші. Твори образотворчого мистецтва: «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Селянська родина», «Іриси», «Таємна вечерея», «Джоконда» та інші.

Для діагностики другого показника пізнавальної активності учнів в процесі сприйняття творів мистецтва, а саме, художньо-естетичні судження і цінності особистості, була використана методика М. Рокіча.

Респондентам надається два переліка цінностей (по 18 в кожному). Необхідно зробити вибірку найбільш значущих ціннісних орієнтацій (обрати 3-5 з кожного переліку), присвоїти тій чи іншій обраній цінності ранговий номер в залежності від їх значимості як принципів, якими він керується в житті. Якщо в процесі роботи думка щодо вагомості цінностей змінюється, можна зробити виправлення. Кінцевий результат має відобразити істинну позицію респондентів.

Також, для визначення рівня другого показника другого критерію – визначення художньо-естетичних суджень, були використанні творчі завдання: створена виставка творів мистецтва у формі демонстрації слайдів (твори образотворчого мистецтва, приклади скульптури, твори архітектури, історичні пам'ятки тощо). Учні повинні були охарактеризувати кожен з запропонованих зразків і записати це в індивідуальних картках. Запитання були наступні: чи подобається даний твір?; в чому естетична цінність даного твору?; що, в першу чергу привертає увагу на цьому слайді?; що запам'ятовується найбільше; як можна описати цей твір, використовуючи естетичні поняття?

Результати відповідей вказують, що 35% учнів мають високий рівень пізнавальної активності в процесі сприйняття музичних творів, на що вказують глибокі знання у сфері різних видів мистецтва, зокрема художньо-естетичного кругозору. Учні могли правильно надати художньо-естетичну оцінку творам мистецтва. Для групи учнів (40 %) з середнім рівнем даного критерію характерне поверхнєве уявлення про духовні цінності, достатній ступінь обізнаності про види мистецтва та обмежені художньо-естетичні судження. Для учнів низького рівня (25 %) характерні обмеженість категоріально-естетичних та музичних знань, відсутність розуміння духовних цінностей, не спроможність надати художньо-естетичну оцінку творам мистецтва.

ІІІ етап діагностики присвячений наступному компоненту естетичної свідомості підлітків, а саме практичній готовності до музично-естетичної діяльності. Його показниками визначено: музично-естетичний досвід особистості, уміння і навички в музично-творчій діяльності.

Для виявлення рівня першого показника, а саме музично-естетичного досвіду особистості, було використано методику Л. Школяр «Музично-життєві асоціації». За допомогою цієї методики можна дізнатися про спрямування музично-життєвих асоціацій дитини, ступінь їх відповідності музичному та життєвому змісту. З цією метою потрібно вибрати музику, яка б містила кілька контрастних образів. Головним для цього завдання має бути вибір незнайомої для учнів музики. Наприклад, можна запропонувати для прослуховування українську народну пісню «Про козака Байду». Перед цим з дітьми потрібно провести невеличку бесіду, про те, що музика супроводжує людину у різних життєвих ситуаціях, вона може повернути нас у минуле, нагадати якісь події, викликати почуття, які раніше ми вже відчували, також музика може допомогти людині, коли в житті виникають якісь складні ситуації: заспокоїти, підбадьорити, підтримати тощо. Це допоможе дітям налаштуватися на сприйняття музичного матеріалу. Після прослуховування музики учням пропонуються наступні запитання:

1. Які спогади викликала у тебе ця музика? З якими подіями у твоєму житті вона могла бути пов'язана?
2. При яких життєвих обставинах могла звучати дана музика і як вона могла б вплинути на людей?
3. Що в музиці тобі дозволило прийти до таких висновків, тобто що розповідає музика і як розповідає, які її виразні засоби у кожному окремому творі?

Отже, за допомогою цього методу можна виявити ступінь музично-естетичного досвіду, зрозуміти, що діти шукають у музиці, на що опираються в своїх асоціаціях. Далі, після прослуховування музичного твору, з кожною дитиною проводиться індивідуальна бесіда. Можливо дитина не може відповісти на запитання, тоді слід нагадати музичні уривки і зафіксувати відповідь у письмовій формі.

Результати визначаються за такими критеріями: точність музичної характеристики, розгорнуті приклади асоціацій та їхня художня спрямованість, емоційність характеру відповідей. Увагу слід приділити напрямку мислення дітей, що відбивається у поєднанні образного змісту з засобами виразності, елементами мови, жанру, стилю тощо.

Рівень музично-естетичного досвіду учнів також перевірявся за допомогою творчих завдань. Задля діагностики цього показника були запропоновані такі завдання:

- 1) порівняння творів фольклору на одну тематику з різних регіонів України однієї епохи з метою виявлення художніх особливостей кожного регіону;
- 2) порівняння творів фольклору різної тематики, одного регіону і різних епох;
- 3) порівняння фольклору і класифікація за різними жанрами;
- 4) порівняння фольклору за настроєм, в процесі виконання твору.

З метою виявлення рівня другого показника – вмінь і навичок в музично-творчій діяльності учнів використані наступні творчі завдання:

1. Якими кольорами, рухами, звуками чи словами ти зобразив би героїв пісні «При долині кущ калини»?

2. Уяви собі двох сестер, Поезію та Музику, у цій пісні. Як, на твою думку, можна зобразити їх:

- а) намалювати (зліпити, сконструювати та ін.);
- б) показати у русі (танок, пантомімічні дії);
- в) зіграти на музичному інструменті;
- г) заспівати або скласти вірш про них;
- д) розповісти про них словами.

3. Який із засобів зображення, відтворення пісні тобі подобається більше?

У даному випадку учні можуть працювати з фарбами (малювання героїв, їх настрої), грати на музичних інструментах (вибір інструмента за бажанням учня та зображення на ньому стану героя, його дій, характеру та ін.), прослуховувати аудіо- та відеозаписи пісні у виконанні професійних колективів, обробок мелодій пісень для оркестру або варіації на теми пісень, демонструвати елементи хореографічного та драматичного виконання пісенного дійства з використанням ритмічно-пантомімічних рухів. Учням слід надати можливість вільного співу пісень за бажанням із вивченого репертуару та ін. У такий спосіб можна зафіксувати найбільш близькі сфери вияву власного «Я» у кожного учня. Для власного самовираження дитина шукає найбільш вдалу і зручну для неї форму відтворення власного стану та естетичного ставлення до пісні.

Результати методик, які передбачали творчі завдання та спостереження, вказують на те, що у 24 % дітей під час виконання завдань виявлено високий рівень готовності до музичної діяльності. Учні цього рівня продемонстрували самостійність і оригінальність, вони із задоволенням виконували завдання, їм було цікаво проявити себе у новому образі, при цьому використовували спів і рухи, в їхніх діях спостерігалася логіка, винахідливість і оригінальність.

50 % учнів виявили середній рівень даного критерію. На це вказували не впевненість у їхніх діях, недостатнє володіння вміннями і навичками у видах музичної діяльності, спроможність фрагментарно використовувати засоби музичної виразності, голос та пластику, вагання у виборі образу, недостатньо виразний задум, бажання постійно змінити свою роль на роль іншого учасника.

Низький рівень цього критерію був зафіксований у 26 % учнів. Вони в'яло виконували творчі завдання, продемонстрували незначні вміння й навички у видах музичної діяльності, не могли зосередитися на завданнях, виявляли пасивність у виконанні твору і зображенні його образного змісту.

Результати констатувального етапу експерименту з визначенням рівнів естетичної свідомості підлітків подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати діагностики сформованості естетичної свідомості
підлітків констатувального етапу експерименту (%)**

Критерії сформованості естетичної свідомості	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Емоційний відгук на твори мистецтва	17	50	33
Пізнавальна активність учнів в процесі сприйняття творів мистецтва	35	40	25
Практична готовність до музично-естетичної діяльності	24	50	26

Як видно з таблиці 2.2, високий рівень естетичної свідомості зафіксовано в 20 % учасників експерименту. Середній рівень, виявлений у 50% респондентів. Низький рівень естетичної свідомості, зафіксований у 30 % школярів. На основі аналізу результатів констатувального етапу експерименту, у якому брало участь 41 школяр, з метою проведення формувального етапу експерименту було відібрано дві групи: експериментальну (20 осіб) і контрольну (21 особа).

Ми розподілили всіх учнів за рівнями сформованості естетичної свідомості у такий спосіб, щоб групи були приблизно однакові (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зведені дані про результати констатувального етапу експерименту в експериментальній і контрольній групах (%)

Рівні сформованості естетичної свідомості	Констатувальний етап експерименту			
	ЕГ (п = 20)		КГ (п = 21)	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
Високий	5	22,7	6	25,3
Середній	10	46,5	10	46,6
Низький	5	31,9	5	28,8

Отже, з наведеної таблиці видно, що особливих розбіжностей у результатах між експериментальною та контрольною групами немає. В обох групах значно переважає середній рівень сформованості естетичної свідомості – 46,5 % (ЕГ) та 46,6 % (КГ) учнів, менша кількість учнів має низький рівень – 31,9% (ЕГ) та 28,8% (КГ), високий рівень естетичної свідомості виявлено в 22,7% (ЕГ) та 25,3% (КГ) школярів.

На нашу думку, якість формування естетичної свідомості підлітків залежить від правильно організованої навчально-виховної діяльності, позаурочних форм музичних занять, впровадження спеціально розробленої методики формування естетичної свідомості засобами українського пісенного фольклору.

2.2. Методика формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору

Мета проведення формувального етапу експерименту полягала у розробці методики формування естетичної свідомості.

У дослідженні ми використовували декілька методів, що стимулюють формування естетичної свідомості підлітків: методи словесні та наочні; аналізу та синтезу; методи здивування та емоційного впливу; метод наочно-слуховий (дає змогу накопичувати інтелектуальний та почуттєвий досвід під час спілкування з українським пісенним фольклором); метод порівняння (поглиблює, аналізує дає змогу осмислити й диференціювати сприйняття); прийом емоційної передачі характеру музики у русі (дає змогу підліткові краще «вжитися» в музику та виявити у зовнішніх проявах свої переживання).

Ми врахували те, що у процесі естетичного виховання формуються і розвиваються здатність людини до сприйняття та співпереживання, її естетичні смаки й ідеали, здатність до творчості за законами краси, до створення цінностей у мистецтві та поза ним (у сфері трудової діяльності, побуті, у вчинках і поведінці). Таким чином, естетичному вихованню властиві дві основні функції: формування естетично ціннісної орієнтації особистості; розвиток її естетично творчих потенцій, які визначають місце естетичного виховання в суспільному житті та зв'язок з іншими видами виховної діяльності. Естетичне виховання розкриває всі духовні здібності людини, які необхідні у різноманітних галузях творчості. Потрібно відзначити, що у більшості концепцій особливу увагу приділяють цілеспрямованості процесу естетичного виховання і, як його результат, передбачають формування здатності сприймати, розуміти, оцінювати, зберігати, переживати і творити красу в повсякденному житті, в праці, у людських стосунках, мистецтві.

З метою формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору були використані такі уроки музичного мистецтва : урок засвоєння нових знань; урок формування умінь і навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та

систематизації знань; урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок; комбінований (змішаний) урок.

Окреме місце мало використання наступних нестандартних уроків музичного мистецтва:

1) уроки змістовної спрямованості. Їх основним компонентом є взаємини між учнями, засновані на змісті програмного матеріалу – уроки-семінари, уроки-конференції, уроки-лекції;

2) уроки на інтегративній основі (уроки-комплекси, уроки-панорами). Їм властиве викладання матеріалу кількох тем блоками, розгляд об'єктів, явищ в їх цілісності та єдності. Проводять такий урок кілька вчителів, один з яких ведучий;

3) міжпредметні уроки. Їх мета – «спресувати» споріднений матеріал кількох предметів;

4) уроки-змагання (уроки-КВК, уроки-аукціони, уроки-турніри, уроки-вікторини, уроки-конкурси). Вони передбачають поділ дітей на групи, проведення різноманітних конкурсів, оцінювання їх результатів;

5) уроки суспільного огляду знань (уроки-творчі звіти, уроки-заліки, уроки-консультації, уроки-самопізнання, уроки-взаємонавчання, уроки-консиліуми). Особливості цих уроків полягають в опрацюванні найскладніших розділів навчальної програми, відсутності суб'єктивізму при оцінюванні. Вони спонукають до активної самостійної пізнавальної діяльності, вивчення додаткової літератури;

6) уроки комунікативної спрямованості (уроки-усні журнали, уроки-діалоги, уроки-роздуми, уроки-диспути, уроки-прес-конференції, уроки-«круглі столи», уроки-репортажі, уроки-панорами, уроки-протиріччя; уроки-парадокси). Вони передбачають використання максимально різноманітних мовних засобів, самостійне опрацювання матеріалу, підготовку доповідей, виступи перед аудиторією, обговорення, критику або доповнення опонентів;

7) театралізовані уроки (уроки-спектаклі, уроки-концерти, уроки-оркестри, кіно-уроки, дидактичний театр). Їх проводять у межах діючих програм і передбаченого навчальним планом часу;

8) уроки-подорожі, уроки-дослідження (уроки-пошуки, уроки-розвідки, уроки-лабораторні дослідження, уроки-заочні подорожування, уроки-експедиційні дослідження, уроки-наукові дослідження). Зацікавлюють дітей, чий інтерес мають романтичну, фантастичну спрямованість. Вони пов'язані з виконанням ролей;

9) уроки-ігри (уроки-імпровізації, уроки-імітації). Вони передбачають виконання ролей за певним сценарієм, імітацію різнопланової діяльності, життєвих явищ.

У формувальному експерименті ми використовували також наочні методи навчання, серед яких – *ілюстрування*. За допомогою цього методу учні набували естетичні знання шляхом сприймання творів музичної народної творчості, поєднання наочності та абстракції (тематичні ілюстрації, ілюстрації про композитора, до музичного твору, музичних інструментів тощо).

Дані методи сприяли формуванню в учнів музично-естетичного досвіду, прищеплення інтересу до музичного мистецтва шляхом створення на уроках творчої, емоційно-піднесеної атмосфери. Прагнення цікаво, нестандартно та водночас доступно викладати свої думки.

Щоб залучити підлітків до творчої діяльності нами були використані позаурочні форми музичних занять, а саме *музичні свята*, які є однією з масових форм позаурочної роботи. Учні експериментальної групи брали участь у таких святах як «Фольклорна спадщина нашої країни», «День козацтва».

Успішному проведенню свята до дня козацтва передували серйозна підготовка та організація. На початку відбирався музичний матеріал, розподілялися обов'язки між учнями, складався сценарій свята. Для цього було написано сценарій, по якому діти знайомилися з традиціями та

звичаями запорізьких козаків, діти активно брали участь в конкурсах на музичну тематику. Використання зазначених форм роботи з учнями сприяло розвитку музичного інтересу, набуттю знань у сфері музичного фольклору, розвитку умінь й навичок в різних видах творчої діяльності.

У ході роботи з учнями був проведений лекція-урок на тему «Фольклорна спадщина нашої країни», в ньому розповідалося про історію музичної фольклористики, про особливості української народної пісні, такі як задушевність, простота музичного викладу та унікальність музично-поетичного тексту. Дітям були задані питання про те, де вони можуть використовувати український фольклор у своєму житті. Деякі діти відповідали що взимку вони із своїми друзями ходять колядувати. Це не дивно, адже особливу увагу наші предки приділяли обрядовим пісням.

Особливе місце у системі формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору зайняла проектна діяльність. Як свідчить практика, лише самостійно дослідницька, пошукова діяльність переводить її у творчі вчинки, високий рівень морально-етичної поведінки особистості, а отже, веде до успіху. У проектній діяльності увага вчителя головним чином акцентується на таких аспектах:

- 1) розвиток творчої особистості дитини;
- 2) виявлення та становлення індивідуальних особливостей школярів;
- 3) рівні особистісно-виховних досягнень учнів.

Доцільними у процесі формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору виявились такі проблемні ситуації:

1) учням пропонувалася інша мелодія, підібрана вчителем до відомого тексту пісні, яка за своїм характером не збігається зі змістом тексту. Ставилося запитання: «Чи не заважає музика та слова одне одному?», «Чи подобається вам таке звучання пісні? Поясніть, чому?»;

2) учням пропонувалося дати естетичну характеристику (тобто, визначити гармонію художнього слова та мелодії) дитячої народної пісні

іншої країни, яка звучить іноземною мовою. Краще підібрати фольклорні зразки тієї країни, мова якої більш відома вчителю. Після прослуховування учням були задані такі запитання: «Що ви можете оцінити, про що розповісти стосовно щойно почутої пісні? Чи можна, не розуміючи іноземної мови, якою звучить пісня, дізнатися про що йдеться в ній? Як вам це вдається? Що допомагає вам у цьому?». Узагальнюючи відповіді учнів та підкреслюючи правильність визначення ними емоційно-чуттєвого змісту, було продемонстровано переклад тексту пісні, який певною мірою був співзвучним відповідям учнів.

Дана форма роботи сприяла розвитку умінь і навичок у музично-творчій діяльності, а також, стимулювала розвиток художнього смаку учнів та сприяла збагаченню їх музично-естетичного досвіду.

Важливою умовою успішного опанування українських народних пісень стало створення «партитур» для класного оркестру і виконання власних інструментальних варіацій. Формуванню вмінь і навичок сприяла підготовка співацьких вправ на матеріалі народних творів і використання можливостей для їхнього інсценування. Не в кожному класі учні вільно виконують запропоновані їм творчі завдання, через те вчитель має заохочувати їх і поступово прилучати до творчої діяльності.

З метою формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору була використана позакласна виховна робота як важлива складова частина навчально-виховного процесу. Разом з цим, були враховані певні принципи: врахування віку й ступеня підготовленості учнів до занять, взаємозв'язок позакласної роботи і класних занять, добровільність, наявність інтересу до вивчення мови, вибірковість, що виявляється у відсутності єдиної програми для позакласної роботи та дозволяє вчителю самому планувати її, виходячи з умов роботи школи, вікового складу учнів, їхньої зацікавленості, а також залежно від програмового матеріалу, що вивчається.

На музично-естетичний розвиток учнів значний вплив здійснила їхня участь у позакласній діяльності, де для фольклору існує більш широкий простір: заняття в музичних гуртках, організоване відвідування музичних концертів із наступним їх обговоренням, участь у шкільних святах народної пісні, робота ансамблів з вивчення українського фольклору. Єдність принципів самодіяльності й організованості забезпечує досить високу ефективність цих форм залучення учнів до народної пісні, фольклору. Методика позакласної роботи, спрямованої на залучення підлітків до вивчення народнопісенної творчості, повинна ґрунтуватися на організаційно-педагогічних вимогах, розумінні педагогами й батьками необхідності ознайомлення школярів із творами українського фольклору, участі учителів у практичній роботі з ознайомлення учнів із пісенною творчістю їхнього регіону. Велику роль у цьому відіграє сам учитель, його творчий підхід до вирішення проблеми. Він повинен бути готовим не тільки до аналізу народної музики, а й до підбору оптимальних варіантів дидактичного матеріалу не лише для шкільних уроків, а й для виховних заходів.

З метою формування пізнавальної активності учнів в процесі сприйняття творів мистецтва було розроблено програму музичного лекторію. До неї увійшли такі теми: «Українська народнопісенна творчість», «Пісня – душа народу», «Пісні річного календарного циклу», «Колискова – пісня матері», «Українські народні думи та історичні пісні», «Життєва правда в ліричних піснях українського народу», «Українські композитори – співці народної музики», «А вже весна, а вже красна», «Наша дума, наша пісня не вмере, не загине».

Універсальною формою музично-естетичного виховання школярів на заняттях музичного лекторію стала бесіда-концерт. Така форма дає можливість учителям вибирати для ознайомлення жанри народнопісенної творчості з урахуванням особливостей розвитку учнів і рівня їхніх знань про український фольклор. Проведення тематичних занять лекторію як музично-естетичної форми прилучення учнів до пісенної творчості сприяла

вихованню в них інтересу та любові до народної музики, наближенню до сформованих протягом віків уявлень про духовність людини, її красу, гармонію навколишнього світу, допомогла учням проникнути в глибини музичного фольклору. Адже, народна музика повинна увійти в музичну свідомість учнів як безпосередньо живе, хвилююче мистецтво. Учні повинні відчувати фольклор як природну невід'ємну частку сьогодення.

Важливим у роботі виявилось використання інформаційно-комунікаційних технологій. Проведення уроків музичного мистецтва з ІКТ для формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору уможливило: використання педагогічних програмних засобів, зокрема «Музичне мистецтво 1-8 класи»; використання презентацій Microsoft PowerPoint; використання персонального комп'ютера як засобу для демонстрації наочності (твори живопису, портрети композиторів та ін.); слухання музичних творів різних форматів; виконання пісень караоке; демонстрація фрагментів відеофільмів; проведення групових індивідуальних опитувань учнів (тестування, розв'язування кросвордів та ін.).

ІКТ забезпечували візуальне сприйняття фольклорного матеріалу на прикладах картин відомих митців, виступів провідних фольклорних колективів, знавців та виконавців автентичного фольклору. ІКТ та мультимедійні технології створюють учителю музичного мистецтва умови для здійснення художньо-творчого розвитку особистості учня завдяки впровадженню в систему музичної освіти комп'ютерних практикумів, що передбачає довільний вибір варіантів навчальних програм і забезпечення ефективного педагогічного керівництва в процесі комунікативної взаємодії, формування системи музично-художніх знань підлітків.

Найбільш емоційно привабливими та професійно необхідними в сучасних освітніх технологіях формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору стали імітаційні активні методи,

які поділяються на неігрові (аналіз конкретних ситуацій, індивідуальний тренаж) та ігрові (ділові ігри, розігрування ролей, ігрове проектування).

З метою формування пізнавальної активності учнів в процесі сприйняття творів українського пісенного фольклору було використано творчі проекти: «Усна народна творчість – джерело мудрості» та «Перлини українського фольклору». В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, дослідницьких умінь, уміння самостійно здобувати свої знання, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі та розвиток самостійного критичного мислення. Водночас проектом є сукупність прийомів, операцій оволодіння певною областю практичного чи теоретичного знання, певною діяльністю; шлях та спосіб організації процесу пізнання, що забезпечує досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, вирішення якої завершується цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином.

Тож, проектна діяльність учня, будучи формою навчально-пізнавальної активності, полягає в мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети зі створення учнівських проектів, має певну структуру, комплексний характер, забезпечує активний процес дії учня з навчальним матеріалом і є засобом розвитку особистості як суб'єкта навчання. Проект як методична форма організації занять передбачає комплексний інтегрований характер діяльності всіх його учасників з отримання самостійно запланованого результату за певний проміжок часу в умовах консультативної підтримки вчителя. А учнівський творчий проект є самостійно розробленим і створеним учнем чи групою учнів, предметним результатом навчальної діяльності, який має суб'єктивну цінність.

Проектна діяльність передбачає дотримання певного алгоритму та поєднання різних видів діяльності; застосування основних методів підходу до навчання (зокрема, методи активного навчання, методи активізації творчого мислення); забезпечення реалізації класичного дидактичного принципу повноцінного зв'язку навчання із практикою (реальною дійсністю) тощо. У

процесі проектної діяльності, діти оволодівають певними компетентностями, спрямованими на визначення способів діяльності, обрання для себе практичного виду діяльності, оволодіння практичною діяльністю, оцінювання результатів цієї діяльності.

2.3. Аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація

Після проведення формувального експерименту було здійснено аналіз результатів експериментального дослідження. Діагностика показників естетичної свідомості визначалася за допомогою тих же методів, що й на констатувальному етапі.

У дослідженні взяли участь 41 респондент загальноосвітньої школи I-III ступенів №12 Вінницької Міської Ради. Серед підлітків 22 дівчини й 19 хлопців. Слід зазначити, що в ході дослідно-експериментальної роботи, на різних її етапах, нами використані наступні діагностики: початкова – з метою виявлення наявного рівня досліджуваного феномена; поточна – одержання інформації про динаміку розвитку педагогічного об'єкта й факторів, що впливають на цей процес; узагальнююча – співвіднесення кількісних і якісних показників, тобто аналіз досягнення мети діяльності.

Виявлення рівня сформованості естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору після формувального етапу дослідження відбувалося за такими критеріями: емоційний відгук на твори мистецтва, (емоційний стан учнів при сприйнятті музичних творів, мотивація до сприйняття творів мистецтва); пізнавальна активність учнів в процесі сприйняття творів мистецтва, (категоріально-естетичні та музичні знання, художньо-естетичні судження та цінності); практична готовність до музично-естетичної діяльності (музично-естетичний досвід, уміння і навички у музично-творчій діяльності).

Методика дослідження містила різносторонні прояви естетичної свідомості підлітків відповідно до визначених нами критеріїв. Поєднання цих

методів дало можливість одночасного вивчення інформованості, потреб, інтересів, смаків та діяльності учнів, що характеризують ставлення до фольклору. Методи, які використовувалися, відтворювали динаміку розвитку окремих показників естетичної свідомості підлітків упродовж усього процесу дослідження. Це уможливило аналізувати процес формування естетичної свідомості підлітків та умов, за яких вона відбувається.

Відповідно до завдань контрольного етапу експерименту вивчався повторно рівень сформованості показників естетичної свідомості у підлітків. Діагностування проводилось на основі тестових завдань, спостережень, створення естетичних ситуацій, бесід підлітків та діагностичних методик.

Для виявлення рівня першого показника проводилося опитування і творчі завдання. Повторна діагностика учнів експериментальної групи за показником – емоційний відгук на твори мистецтва, вказує на постійний контакт та частоту залучення до фольклору. Учні почали більше слухати та відтворювати фольклор, як на уроках так і в дома. В учнів експериментальної групи якісно змінилося емоційно-чуттєве ставлення до музики.

Потреби та інтереси учнів експериментальної групи відносно творів фольклорного музичного мистецтва значно розширилися, серед улюблених музичних фольклорних творів з'явилося значно більше зразків, причому різножанрових.

Результати опитування вказують, що в учнів експериментальної групи змінилося ставлення до пісенного фольклору. На четверте питання «Які емоції у тебе виникають при слуханні творів українського фольклору»? 18 учнів експериментального класу відповіли позитивно. Вони охоче називали твори, які їм найбільше подобаються. Що стосується учнів контрольного класу, то їх любов до творів фольклорного музичного мистецтва порівняно з початковим анкетуванням залишилася незмінною.

Під час формувального етапу дослідження у процесі набуття знань та формування умінь й навичок в різних видах музичної діяльності, якісно змінилися мотиви учнів експериментальної групи до сприймання музичного

матеріалу та участі в музично-творчій діяльності. Вони прагнули до спілкування з музикою та музичного розвитку. Використання традиційних, специфічних, художніх методів навчання, уведення нових форм проведення музичних занять ефективно вплинуло на формування естетичної свідомості учасників.

Задля виявлення рівня другого показника першого критерію використано методику соціально-психологічних установок мотиваційно-потребової сфери підлітків Ф. Потьомкіної. Дані результатів методики формування естетичної свідомості указують на підвищення рівня мотивації до сприйняття творів мистецтва, підвищену художню потребу учнів експериментальної групи. Учні стали частіше долучатися до пісенного фольклору. В них вдосконалювався естетичний досвід, уміння і навички у процесі музично-творчої діяльності.

Участь у творчих заходах, завдяки піднесеним емоціям, отриманих від спілкування з народною музикою, сприяла розвитку естетичних почуттів, підтримувала творчий дух, спонукала до самоаналізу. Підготовка до музичних свят, концертів, вечорів сприяла розвитку таких якостей, як творча активність, відповідальність, старанність, ініціативність. Атмосфера творчості, взаємної підтримки, колективізму й відповідальності в музичних заходах надала широкі можливості для виховного впливу на особистість кожного учня експериментальної групи.

Учасники, які увійшли до експериментальної групи стали більш інформованими в пісенному фольклорі, що сприяло формуванню музичного та загального кругозору школярів, здатності виділяти жанрові ознаки музичного твору, що сприяло формуванню естетичної свідомості підлітків.

Після формувального етапу дослідження дані, отримані за діагностикою емоційний відгук на твори мистецтва в експериментальній групі, указують на збільшення кількості школярів із високим рівнем від 17% до 26%, із середнім рівнем – від 50 % до 55 %, зменшення кількості студентів із низьким рівнем –

з 33 % до 19%. У контрольній групі не зафіксовано значних змін між даними на початку й наприкінці дослідження.

Подальшим у діагностиці естетичної сформованості підлітків було дослідження пізнавальної активності учнів в процесі сприйняття музичних творів. Для діагностики першого показника цього критерію, а саме категоріально-естетичних та музичних знань використані тестові завдання. В них учням потрібно було вибрати знайомі для них твори мистецтва і вказати автора. Серед творів видатних письменників і поетів були запропоновані наступні: «Наталка-Полтавка», «Маруся Чурай», «Лісова пісня», «Три мушкетера», «Синя Борода» та інші.

Серед музичних творів: «Симфонія №1, 3 частина», «Пісня про добро і зло», «Музикант», «Гірські вершини», «Лісовий цар», «Од Києва до Лубен», Симфонічна поема «Фінляндія», «Святкова увертюра», «Вальс-фантазія» та інші. Твори образотворчого мистецтва: «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Селянська родина», «Іриси», «Таємна вечеря», «Джоконда» та інші.

Для діагностики другого показника пізнавальної активності учнів в процесі сприйняття творів мистецтва, а саме, художньо-естетичних суджень і цінностей особистості, була використана методика М. Рокіча. Респондентам надається два переліка цінностей (по 18 в кожному). Необхідно зробити вибірку найбільш значущих ціннісних орієнтацій (обрати 3-5 з кожного переліку), присвоїти тій чи іншій обраній цінності ранговий номер в залежності від їх значимості як принципів, якими він керується в житті.

У підлітків експериментальної групи після формувального експерименту простежувались позитивні зрушення у розвитку естетичної свідомості в процесі тестування учнів.

Порівняно з даними констатувального зрізу, кількість учнів експериментальної групи з високим рівнем музичної обізнаності зросла від 35 % до 37,6 %, із середнім рівнем – від 40 % до 46,4 % респондентів, із низьким рівнем – знизилася з 25 % до 17% учнів. У контрольній групі

динаміка змін була не такою виразною: кількість респондентів із високим рівнем зросла від 24 % до 25,2 %, із середнім рівнем зменшилася від 41 % до 40,5 %, із низьким рівнем від 35% до 34,3 %.

Подальший етап діагностики присвячений наступному критерію естетичної свідомості підлітків – практичній готовності до музично-естетичної діяльності. Його показниками визначено: музично-естетичний досвід, уміння і навички у процесі музично-творчої діяльності.

Для виявлення рівня першого показника, а саме музично-естетичного досвіду особистості, було використано методику Л. Школяр «Музично-життєві асоціації». За допомогою цієї методики можна дізнатися про спрямування музично-життєвих асоціацій дитини, ступінь їх відповідності музичному та життєвому змісту. З цією метою потрібно вибрати музику, яка б містила кілька контрастних образів. Головним для цього завдання має бути вибір незнайомої для учнів музики.

З метою виявлення рівня другого показника – вмінь і навичок в музично-творчій діяльності учнів, використані наступні творчі завдання:

1. Якими кольорами, рухами, звуками чи словами ти зобразив би героїв пісні «При долині кущ калини»?
2. Уяви собі двох сестер, Поезію та Музику, у цій пісні. Як, на твою думку, можна зобразити їх:
 - а) намалювати (зліпити, сконструювати та ін.);
 - б) показати у русі (танок, пантомімічні дії);
 - в) зіграти на музичному інструменті;
 - г) заспівати або скласти вірш про них;
 - д) розповісти про них словами.
3. Який із засобів зображення, відтворення пісні тобі подобається більше?

Учні з зацікавленістю виконували творчі завдання, малювали на папері та виконували пісні.

При повторній діагностиці розвитку умінь й навичок в процесі відтворення творів фольклору в експериментальній групі на формуальному

етапі дослідження ми констатуємо також позитивні зміни. Більша частина учасників експериментальної групи мала достатні вміння й навички, що проявлялися у музичній діяльності, динаміці та швидкому темпі роботи над мистецьким твором. Учні були ініціативними та винахідливими в діях та майстерно виконувала усі завдання. Цьому сприяло використання таких форм роботи, як тематичні концерти, музичні вистави, творчі завдання, ігрові ситуації, урок-концерт. Зменшилася кількість учнів, які виявляли пасивність у виконанні завдань, не мали власної думки, володіли нерозвиненими вміннями й навичками у музичній діяльності.

Результати повторного дослідження розвитку творчих здібностей засвідчують якісне зростання показників у школярів експериментальної групи завдяки впровадженню таких форм і методів: музичні ігри, музичні свята, музичний вечір, творчі завдання. Учні виявляли активність у проведенні виховних заходів музичного спрямування, відповідально ставилися до завдань і старанно їх виконували, проявляли творчу ініціативу, реалізовували власні творчі задуми.

Учні експериментальної групи продемонстрували розвинені вміння й навички. Так, в експериментальній групі високий рівень практичної готовності до музично-естетичної діяльності зафіксовано в 24,0 % учнів (порівняно з 22,7 % на початку експерименту); середній рівень – у 50,4% (порівняно з 46,5 %); низький рівень – у 24,6 % (порівняно з 31,9 %). Зміни в рівнях контрольної групи не істотні. Дані динаміки рівнів сформованості естетичної свідомості у підлітків зазначено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Динаміка рівнів сформованості естетичної свідомості у підлітків (у %)

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	на початку роботи	наприкінці роботи	на початку роботи	наприкінці роботи
Високий	22,7	24,0	25,3	26,3

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	на початку роботи	наприкінці роботи	на початку роботи	наприкінці роботи
Середній	46,5	50,4	46,6	49,1
Низький	31,9	24,6	28,8	24,6

Як видно з таблиці, після формувального етапу експерименту в експериментальній групі кількість учнів із високим рівнем сформованості музичної культури у процесі музичної діяльності складає 24 %, порівняно з 22,7 % на початку експерименту, а в контрольній – 26,3%, порівняно з 25,3%; із середнім рівнем в експериментальній групі – 50,4 %, порівняно з 46,5 % на початку експерименту, а в контрольній – 49,1%, порівняно з 46,6 %; із низьким рівнем в експериментальній групі – 24,6%, порівняно з 31,9 % на констатувальному етапі, а в контрольній – 24,6 %, порівняно з 28,8 % учнів.

Отримані результати вказують на те, що розроблена методика формування естетичної свідомості учнів-підлітків засобами українського пісенного фольклору виявилася ефективною.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження ми можемо зробити наступні висновки. Естетична свідомість є складним і багаторівневим поняттям, яке являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінювання, смаки, норми, ідеали і концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах. Структура естетичної свідомості включає такі компоненти, як естетичне почуття, естетична потреба, естетичне переживання, естетичний ідеал, естетичні погляди та теорії і естетичний смак.

Поняття «естетична свідомість» – це духовне утворення, що вказує на естетичне ставлення людини чи суспільства до дійсності. Специфіка естетичної свідомості кожного індивіда та суспільства полягає у поєднанні комплексу почуттів, уявлень, поглядів, ідей, суджень, смаків, що виокремлює її від інших духовних форм людського життя. Огляд та аналіз наукових джерел з проблеми дослідження уможливив визначення естетичної свідомості підлітка як прояв внутрішньої духовної активності, вираженої у прагненні творити і будувати свою практичну діяльність за законами краси. На основі проаналізованої наукової літератури ми визначаємо таку структуру естетичної свідомості: естетичне почуття; естетична потреба; естетичний ідеал; естетичний смак.

Важливим засобом формування естетичної свідомості підлітків визначено український фольклор. Народна творчість є історичною основою усієї світової художньої культури, джерело національних художніх традицій, виразник народної самосвідомості. В наші часи продовжується творитися фольклор, оскільки саме він допомагає людям, вихователям та вчителям в доступній формі донести дітям історичну велич, глибоку мудрість українського народу та неповторну красу, красу його слова.

Проаналізувавши наукову літературу ми тлумачимо музичний фольклор як народну творчість, в якій знайшли своє відображення історичні події

різних часів. Він тісно пов'язаний з народним побутом, обрядами і відображає особливості різних періодів історії та регіонів України.

Для отримання даних про сформованість естетичної свідомості підлітків було проведено констатувальний етап дослідження. На цьому етапі було визначено критерії, показники та рівні сформованості естетичної свідомості учнів 6-их класів.

За результатами діагностування виявлено рівні сформованості естетичної свідомості підлітків: тільки у 45,3% підлітків виявлено високий рівень. Середній рівень виявлено в 30,1% підлітків, а низький рівень у 24,6% учнів.

Отримані данні експерименту були враховані в подальшій дослідно-експериментальній роботі, спрямованій на розвиток емоційно-естетичної, пізнавальної та діяльнісно-практичної сфер підлітків в процесі навчальної діяльності у середній загальноосвітній школі.

Виявлено, що особливе місце у системі формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору може займати проектна діяльність. З метою формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору може бути використана позакласна виховна робота як важлива складова частина навчально-виховного процесу.

Найбільш емоційно привабливими в сучасних освітніх технологіях формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору виявлено імітаційні активні методи, які поділяються на неігрові (аналіз конкретних ситуацій, індивідуальний тренаж) та ігрові (ділові ігри, розігрування ролей, ігрове проектування). Крім того, музичний проект здатний стати дієвим засобом формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Після формувального експерименту проведено повторну діагностику сформованості естетичної свідомості підлітків. Виявлено, що в експериментальній групі кількість учнів із високим рівнем сформованості естетичної свідомості складає 24 %, порівняно з 22,7 % на початку

експерименту, із середнім рівнем – 50,4 %, порівняно з 46,5 % на початку експерименту, із низьким рівнем – 24,6%, порівняно з 31,9 % на констатувальному етапі. В контрольній групі значних відмінностей у динаміці рівнів естетичної свідомості учнів не виявлено. Отже, результати проведеного експериментального дослідження вказують на те, що впроваджена методика формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору виявилася ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базильчук Л. В. Естетичне виховання як засіб всебічного розвитку соціально значущої і самоцінної особистості. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. К.: Науковий світ, 2004. Вип. 10. С. 149–153.
2. Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи. К.: ДАКККиМ, 2003. 232 с.
3. Бітаєв В.А. Естетичне виховання та формування цілісної особистості // Тези міжнар. наук. конф. «Творчість у контексті розвитку людини»: Ч. 2. К. 2003. С. 12-15.
4. Брилін Е. Естетична свідомість як ознака фахової майстерності майбутнього учителя. Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. Р. С. Гуревич. Вінниця, 2013. Вип. 1. С. 146-150.
5. Бутенко В. Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді. Педагогічна і психологічна науки в Україні. К.: Педагогічна думка, 2007. Т. I. С. 267-278.
6. Бутенко В.Г. Педагогічні умови ефективного використання художнього середовища в естетичному вихованні школярів // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в сучасних умовах: Збірник наукових праць. Херсон, ХДУ, 2004. С. 36-38.
7. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 576 с.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 376 с.
9. Горохова О. В. Аксиологічна сутність естетичної свідомості. Практична філософія : науковий журнал. 2006. № 4. С. 130-135.
10. Грица С. В ім'я збереження фольклору // Фольклор у просторі та часі / С. Грицай. Тернопіль. 2000. 226 с.

11. Губіяк В. Виховання учнів на засадах народної творчості і фольклору. Рідна школа 1999. № 11. С. 9-10.
12. Гумінська О. О. Уроки музики в загальноосвітній школі: Методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2007. 102 с.
13. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і час. 2003. № 9.
14. Добровольська О. М. Естетичне виховання та самовиховання у ракурсі філософії освіти. Мультиверсум : філософський альманах. 2013. № 6. С. 195-209.
15. Естетика : навч. посіб. / М.П. Колесніков, О.В. Колеснікова, В.О. Лозовой та ін. / за ред. В.О. Лозового. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 208 с.
16. Естетика: Підручник / Заг ред. Л. Т. Левчук. К.: Центр учбової літератури, 2010. 250 с.
17. Естетика: словник найбільш уживаних термінів (українською та російською мовами / Харк. держ. акад.культури; Уклад. Г. Г. Гуріна. Харків : ХДАК, 2005. 91 с.
18. Замашна С.М. Шляхи оновлення змісту естетичного виховання в системі загальної середньої освіти // Збірник наукових праць «Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді». Наукові записки Рівненського педінституту. Випуск 3. Рівне, 1998. С.112-113.
19. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості. Мистецтво у розвитку особистості : монографія / за заг. ред. Н.Г. Ничкало. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 14-36.
20. Іваницький А. І. Українська народно-музична творчість: посібник для вищих та середніх учбових закладів. К.: Музична Україна, 1990. 334 с.
21. Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Вінниця: Нова книга, 2004. 320 с.
22. Кабалевский Д. Б. Идеиные основы музыкального воспитания в Советском Союзе // Музыкальное воспитание в современном мире: Матер. IV

- конференции Междунар. общества по муз. воспитанию. /ИСМЕ/. М.: Советский композитор, 1973. С. 23-33.
23. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості / Упор. Н.Шумада. К.: Веселка, 1989. 606 с.
24. Колеса Ф.М. Фольклористичні праці / Ф.М.Колеса. К.: Наукова думка, 1970. 413 с.
25. Кондратенко Г.П. Ціннісно-естетичні орієнтири сучасних підлітків та їх формування в процесі розвитку естетичного світосприйняття // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 11-13 листопада 2003 р.). Ч. 3. Луганськ: Альма-матер, 2003. С.173-178.
26. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. К.: Знання-Прес, 2001. 591 с.
27. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. К.: Промінь, 2006. 432 с.
28. Методика музичного виховання: Урок музичного мистецтва в сучасній українській школі: методичні рекомендації до змісту, організації та проведення уроків музичного мистецтва в ЗОШ для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6020204 «Музичне мистецтво», 014 Середня освіта (Музичне мистецтво) / Укладач М.М. Качур. Мукачево: МДУ, 2017. 26 с.
29. Мовчан В.С. Естетика: навч. посібник. К.: Знання, 2011. 527 с.
30. Олексюк О. М. Музична педагогіка: Навчальний посібник. К.: КНУКіМ, 2006. 188 с.
31. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. К.: Освіта України. 2008. 272 с.
32. Печко Л. П. Эстетическая культура и воспитание человека. М.: ВНИИ ЦНТ и КИПРМ СССР, 1991. С.102
33. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій. К.: Либідь, 1994. 320 с.

34. Програма художньо-естетичного виховання школярів у позаурочній діяльності / Л. Масол, Н. Ганнусенко, О. Комаровська, С. Ничкало, О. Оніщенко, В. Рагозіна // Шкільний світ. 2002. № 11. С. 1-16.
35. Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні. Частина I. Теорія фольклору. Посібник для університетів. К.: Вид-во Укр. філософічного центру. 2005. 228 с.
36. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання: навчально-методичний посібник. К. : ІЗМН, 1997. 248 с.
37. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: Навч.-метод. посібник. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. 640 с.
38. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посібник. Тернопіль: Навч. книга «Богдан», 2005. 360 с.
39. Сапожник О. Музично-естетичне виховання старшокласників у системі середніх загальноосвітніх шкіл різного типу. Рідна школа. 2002. №12. С.20-22.
40. Сапожник О. Музично-естетичне виховання старшокласників у системі середніх загальноосвітніх шкіл різного типу. Рідна школа. 2001. №4. С.12-14.
41. Сідорова І. С. Формування естетичної культури студентів педагогічних університетів у позааудиторній художній діяльності : дис. канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 „Теорія і методика виховання”/ Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2013. 251 с.
42. Столович Л. Н. Эстетическая и художественная ценность: сущность, специфика, соотношение. М.: Знание, 1983. 64 с.
43. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.
44. Українська народна поетична творчість /За ред. М. Рильського. К.: Радянська школа, 1965. 231 с.
45. Українська народно-поетична творчість / Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. К.: Вища школа, 1983. 357 с.

46. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція М. Чорнопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
47. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка. К.: Знання, 2006. 568 с.
48. Український фольклор: Критичні матеріали / С.К. Бисикало, Ф.М. Борщевський. К.: Вища школа, 1978. 442 с.
49. Український фольклор / Упор.: О. М. Семеног, А. І. Сторожук. Глухів: РВВ ГДПУ, 2001. 92 с.
50. Феуєрман В.В. Моральність і естетична культура підлітків у суспільстві третього тисячоліття: філософсько-релігійна основа стосунків на прикладі спортивної діяльності //Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту /зб.наук.праць за редакцією проф. Єрмакова С.С. Харків: ХДАДМ (ХХІІ), 2005. №10. С.19-26.
51. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. 744 с.
52. Фількевич Г. Зачарований піснею. Музика, 1994. № 4. С. 10–12.
53. Фролова Т. І. Інноваційні підходи до формування художньо-естетичних смаків у школярів. Управління школою : основа професійного зростання. 2013. № 28/30. С. 39-43.
54. Царьова Л. Деякі аспекти формування естетичної культури особистості. Наукові записи. Серія: педагогічні науки. Кіровоград, 2010. С. 245-246.
55. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти: [навч. посібник]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. 520 с.
56. Шевченко Г.П. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: методологія, теорія, практика. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: методологія, теорія, практика: Науковий збірник. Вип. 2. Луганськ, 2000. С. 5-8.
57. Шляхи удосконалення художньо-естетичної освіти учнівської молоді в умовах відродження національної культури / відпов. ред. Щолокова О.П. К., 1992. 280 с.

58. Эстетика: учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов вузов / под. общ. ред. Лувчук Л.Т. К., 1991. 302 с.

59. Яківчук Г.В. Вивчення музичного фольклору в позаурочній роботі. Мистецтво і освіта. 2014. № 2(72). С. 8-13.

ДОДАТКИ

Додаток А

Твори для слухання музики (класичні, сучасні музичні твори та фольклор).

Класичні твори

1. В. А. Моцарт, симфонія №40
2. В. А. Моцарт, фортепіанна соната № 14
3. Л. ван Бетховен, «К Елізе»
4. Л. ван Бетховен, симфонія №9
5. Й. С. Бах, Двоголосна інтенція №1
6. Ф. Шопен, концерт для фортепіано з оркестром №1
7. Ф. Шопен, «Забутий вальс»
8. А. Вівальді, «Глорія»
9. П. І. Чайковський, «Лускунчик»
10. П. І. Чайковський, «Лебедине озеро»

Сучасні музичні твори

1. Л. Армстронг, «Hello Dollie»
2. Beatles, «Yesterday»
3. led zeppelin, «Since I've been Loving You»
4. ABBA, «Happy New Year»
5. ABBA, «Dancing Queen»
6. Майкл Джексон, «Bille Jeans»
7. Віталій Козловський, «Чому являєшся мені у сні»
8. KAD NAY « SANTIAGO»
9. Руслана, «Ми вітер»
10. Pianobou, «Пустеля»

Фольклорні твори

1. «Гуде вітер вельми в полі»
2. «Лугом їду, коня везу»
3. «А вже весна, а вже красна»

4. « Не щєбєчє соловейко»
5. « Ой, ходила дівчина бережком»
6. « Ой, на Івана на Купала»
7. « Ой, гаю мій гаю»
8. «Ой, у вишневому саду»
9. Віночок українських мелодій
- 10.«Їхав козак містом».

Додаток Б

Вікторина для виявлення знань про музичний фольклор

Літературна вікторина

З якого твору цитати?

а) «Попереду Дорошенко

Веде своє військо,

Веде запорізьке Хорошенько!»

(«Ой на горі да женці жнуть»);

б) «Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,

Будуть мені приносити з України вісті!»

(«Стоїть явір над водою, на воду схилювся»);

в) «Ой Бог знає та Бог відає,

Де чумаченьки ночують».

(«Ой у степу криниченька»);

г) «Мене, мати, огні знають, –

Як я іду – потухають».

(«Гомін, гомін по діброві»).

Додаток В

Ігри і конкурси для розвитку естетичної свідомості учнів засобами українського музичного фольклору

Гра «Доміно»

Учні на аркушах паперу роблять запис – відповідь (одне слово) на питання. «За що я люблю народну пісню?». Останній учасник гри робить висновок. (Милозвучність -> повчальність -> правдивість -> дотепність -> чарівність...).

Конкурс «Знавці усної народної творчості»

(Участь беруть представники команд. Завдання виконуються письмово, за певний час – 6 хв.).

- Запишіть відомі вам прізвища кобзарів.
- Випишіть художні засоби з вивчених творів (приклади анафори, персоніфікації, гіперболи, паралелізму).
- Лаконічно сформулюйте відповідь на питання «Тематика і види соціально-побутових пісень».

Конкурс «Юний художник»

(Представники від команд створюють ілюстрації до пісень і дають їм назви).

Гра «Аукціон цікавих думок»

Кожен член команди записує на окремому аркуші паперу цікаву думку на тему: «Усна народна творчість у нашому житті».

Додаток Г

Методика «Музичний образ» може бути використана для формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору.

Мета: виявити вміння учнів виражати почуття словами, які виникають при сприйнятті музики (когнітивно-змістовий, сенсорно-перцептивний компоненти).

Хід роботи:

Учні прослуховують мелодію, запропоновану учителем. Потім педагог пропонує описати словами образ, який виник у них при слуханні музичного твору (уривку). Список слів вивішується на плакаті або проектується на екран. Учні повинні проранжувати зазначені слова за мірою свого емоційного сприйняття. Вибрані таким чином слова повинні максимально точно описувати мелодію й ті емоції, які виникають. Можливий список пропонованих слів: радісно, урочисто, енергійно, владно, зосереджено, масштабно (широко, розмашисто), важко, поетично (піднесено, натхненно), ніжно, спокійно, благоговійно (молитовно), сонливо (ліниво, розслаблено), абстрактно (бездушно, механічно), зніжено (томно, сентиментально), безтурботно, похмуро (похмуро, тужливо), несміливо, таємно, грізно, пристрасно, схвильовано, роздратовано, зухвало, жартівливо.

Обробка отриманих даних:

Учитель обговорює зі школярами складені ними списки слів, порівнює їх, обговорює, які слова більш точні і чому. Це дозволяє оцінити адекватність (правильність) як сприйняття і розуміння музики, так і її переживання.

Музичний проект здатний стати дієвим засобом формування естетичної свідомості підлітків засобами українського пісенного фольклору. Робота над проектом передбачає вибір теми, підбір матеріалу, аналіз інформації, висновків, презентації, оцінку результатів. Учні вільні у виборі змісту, форми презентації (виступ групи з демонстративним матеріалом, міні-концерт із розповіддю, музична вітальня, музичний марафон, флешмоб та ін.), створенні

творчого продукту (комп'ютерна презентація, афіша концерту, музична вітальня, буклет тощо) і видів художньої діяльності.

Окремі поради щодо презентації музичного проекту:

1) Зміст матеріалу має:

- відображати глибокий пошук під час дослідження теми;
- демонструвати розуміння теми;
- включати всі компоненти проекту;
- виявляти зацікавленість в аудиторії;
- фактично підтверджуватись інформацією з надійних джерел.

2) Співпраця в групі передбачає:

- ефективну співпрацю команди, у якій розподілено обов'язки;
- внесок кожного члена групи в результат роботи.

3) Презентація повинна містити:

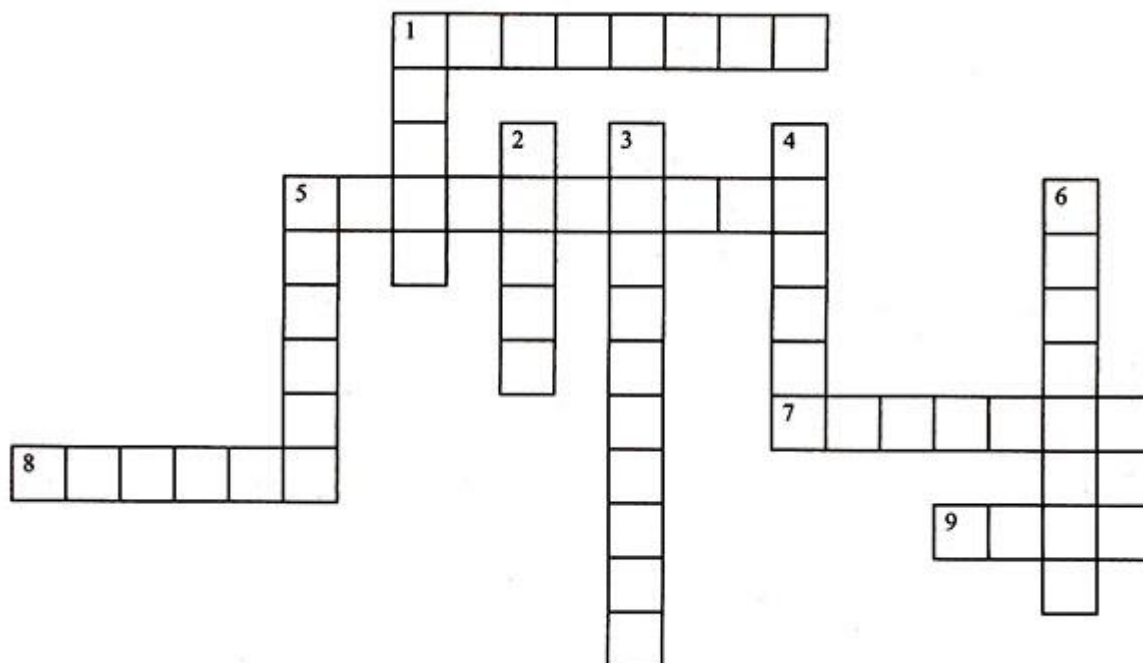
- слайди, зміст яких відповідає плану проекту;
- стислий і влучний текст без граматичних і орфографічних помилок;
- фото і відеоматеріали;
- логічні й зрозумілі елементи дизайну слайдів, що гармонують зі змістом.

4) Під час виступу групи слід виявити:

- креативність, чіткість, досконалість володіння матеріалом, що досліджувався; естетичність викладу та презентації.

Додаток Д

Кросворд по темі «Музика» для розширення художньо-естетичного розвитку учнів

По горизонталі:

1. Музично-драматичний твір (часто з комедійними елементами), в якому спів чергується з танцями і діалогами. (Оперета.)
5. Струнний клавішний музичний інструмент. (Фортепіано.)
7. Четырехструнный смичковий музичний інструмент високого регістру. (Скрипка.)
8. Мистецтво, що відображає дійсність у звукових художніх образах. (Музика.)
9. Вид музичних (художніх) творів, який характеризується тими чи іншими сюжетними або стилістичними ознаками. (Жанр.)

По вертикалі:

1. Музично-драматичний твір, в якому дійові особи співають у супроводі оркестру. (Опера.)
2. Віршований і музичний твір для виконання голосом або голосами. (Пісня.)

3. Смичковий музичний інструмент, середній за регістром і розмірами між скрипкою і контрабасом. (Віолончель.)
4. Невеликий ліричний музично-поетичний твір для голосу з музичним супроводом. (Романс.)
5. Дерев'яний духовий музичний інструмент високого тону у вигляді прямої трубки з отворами і клапанами. (Сопілка.)
6. Артист, який грає на музичному інструменті. (Музикант.)